

**PROGRAM PROFILAKTYKI ZACHOWAŃ
AGRESYWNYCH U DZIECI W WIEKU
PRZEDSZKOLNYM**

„U ZAJĄCZKA ZŁOCIENIASZKA ZAWSZE JESTEM BEZPIECZNY”

Największą satysfakcją w życiu jest świadomość,
że się nikogo nie skrzywdziło.
Antyfanés

Opracowanie: mgr Kamila Leszczyńska

Wstęp

Agresja to zjawisko, które niepokoi współczesnych pedagogów, psychologów, socjologów, ale przede wszystkim nauczycieli i rodziców. To właśnie na rodzicach spoczywa najważniejsze zadanie jakim jest wychowanie dziecka i przekazanie jemu najcenniejszych wartości oraz umiejętności życia w społeczeństwie. Często rodzice zastanawiają się skąd się wzięły agresywne zachowania u ich dziecka, jakie zachowania można uznać za agresywne i jakie są tego przyczyny. Wychowawcy i rodzice zastanawiają się jak przeciwdziałać tego rodzaju zachowaniom i czy kara jest dobra czy zła? Odpowiedź na powyższe pytania można znaleźć w pierwszym rozdziale niniejszej pracy.

Agresja nie jest akceptowanym przez społeczeństwo zjawiskiem. Ludzie unikają osób agresywnych, rodzice nie pozwalają bawić się z dzieckiem przejawiającym takie zachowania, wiele osób odtrąca takie dzieci. Wszelki rodzaj agresji budzi strach, żal, potępienie i obawę ze strony ofiary i jej bliskich. Tego typu działania są niebezpieczne dla dziecka i deprawujące.

Analiza słuszności kary pozwala stwierdzić, że karanie dziecka przejawiającego niepożądane zachowania musi być przemyślana i adekwatna do popełnionego czynu, kara musi ukarać, wzbudzić wyrzuty sumienia a nie skrzywdzić.

Problem agresji dotyczy osób w każdym wieku, ale bardzo niepokojącym zjawiskiem jest agresja u najmłodszych. Już w przedszkolu można zauważyć wiele rodzajów zachowań agresywnych, zarówno fizycznych jak i psychicznych. Dzieci uczą się agresji ze swojego najbliższego otoczenia: w domu, na podwórku, w przedszkolu oraz ze środków masowego przekazu, gdzie nawet w bajkach można zaobserwować coraz więcej agresji. U dzieci często agresja przejawia się w zabawie, gdzie „tak na niby” dzieci kogoś zabijają, biją itp. Dzieci agresywne sprawiają wiele problemów wychowawczych, zarówno rodzicom jak i nauczycielom. Są to dzieci niezdyscyplinowane, nieprzestrzegające zasad i norm obowiązujących w przedszkolu oraz przeszkadzające i wywierające negatywny wpływ na rówieśników.

Program opracowany został w oparciu o :

- Podstawę programową wychowania przedszkolnego z dnia 23.06.2016r.
- Rozporządzeniu MEN z dnia 17 czerwca 2016r. (Dz. U. z dnia 23 czerwca 2016r.

Program profilaktyczny przeznaczony jest dla dzieci w wieku przedszkolnym. (w wieku od 3 do 6 lat) Ma on na celu tworzyć warunki do kształtowania postaw i wartości, ułatwiać dzieciom dokonywanie wyborów, mających znaczenie dla ich obecnego

i przyszłego życia, uświadamiać dzieciom zagrożenia, które mogą wystąpić w przedszkolu, domu, na drodze oraz ograniczyć liczbę niebezpiecznych zdarzeń z udziałem dzieci. Przygotować dzieci do tego, by potrafiły współdziałać z innymi, poznawać zasady dbania o własne zdrowie i bezpieczeństwo w sytuacjach takich, że będą mogły się nauczyć, jak radzić sobie z trudnościami a w okresie dorastania i dorosłości, lepiej radzić sobie z problemami i kryzysami. Promować i kształtować zdrowy styl życia.

Program profilaktyczny jest zgodny z podstawą programową wychowania przedszkolnego i zawarty w następujących obszarach:

- Kształtowanie umiejętności społecznych dzieci: porozumiewanie się z dorosłymi i dziećmi, zgodne funkcjonowanie w zabawie i w sytuacjach zadaniowych. (1)
- Kształtowanie czynności samoobsługowych, nawyków higienicznych i kulturalnych. Wdrażanie dzieci do utrzymywania ładu i porządku.(2)
- Wspomaganie rozwoju mowy dzieci.(3)
- Wspieranie dzieci w rozwijaniu czynności intelektualnych, które stosują w poznawaniu i rozumieniu siebie i swojego otoczenia. (4)
- Wychowanie zdrowotne i kształtowanie sprawności fizycznej dzieci.(5)
- Wdrażanie dzieci do dbałości o bezpieczeństwo własne oraz innych.(6)
- Pomaganie dzieciom w rozumieniu istoty zjawisk atmosferycznych i w unikaniu zagrożeń. (11)

CELE OGÓLNE :

- wykształcenie u dzieci świadomej umiejętności skutecznego radzenia sobie w sytuacji zagrożenia,
- nabywanie umiejętności przeciwstawiania się złemu traktowaniu fizycznemu i psychicznemu,
- zdawanie sobie sprawy z konieczności przestrzegania zasad warunkujących bezpieczeństwo własne i innych,
- upowszechnienie wiedzy o zdrowiu i właściwych zachowaniach, promocja zdrowego stylu życia,
- zapobieganie agresji wśród przedszkolaków,

Głównym zadaniem przedszkola w realizacji założonych celów jest zachęcanie dzieci do pokonywania trudności, pokazywanie wzorców, jak mogą to zrobić, wskazywanie różnych rodzajów aktywności przydatnych dla wszechstronnego rozwoju, kształtowanie postaw akceptacji siebie oraz utrwalania własnego optymizmu u niezbędnego w kształtowaniu pozytywnych postaw i zachowań.

EWALUACJA PROGRAMU

1. Obserwacja zachowań dzieci w grupie przez nauczycieli.
Termin: **(wrzesień/ październik)**
2. Jeśli w grupie jest dziecko przejawiające zachowania agresywne- wypełnienie Kwestionariusza obserwacji zachowań dziecka (Załącznik 1).
Termin: **(wrzesień/ październik)**
3. Skierowanie ankiety do rodziców na pierwszym zebraniu.
Termin: **wrzesień**
4. Opracowanie sprawozdania z realizacji programu 2 razy w roku
Termin: **listopad/ czerwiec**

UWAGA: W trakcie roku szkolnego nauczyciele, u których w grupie będą dzieci przejawiające zachowania agresywne prowadzić będą zabawy przeciw agresji, spotkania z psychologiem lub policjantem/ strażnikiem miejskim, które będą dokumentowane w dzienniku zajęć.

Opinia o programie profilaktyki zachowań agresywnych u dzieci w wieku przedszkolnym

" U ZAJĄCZKA ZŁOCIENIASZKA ZAWSZE JESTEM BEZPIECZNY"

Autor Programu: mgr Kamila Leszczyńska

Przedszkole im. Zajączka Złocieniaszka

w Złocieńcu ul. Okrzei 4

Program profilaktyki zachowań agresywnych u dzieci w wieku przedszkolnym , „U ZAJĄCZKA ZŁOCIENIASZKA ZAWSZE JESTEM BEZPIECZNY” został opracowany przez Kamilę Leszczyńską. Adresowany jest do dzieci 3-,4-,5-,6-letnich uczęszczających do przedszkola i przejawiających zachowania agresywne, rodziców tych dzieci i nauczycieli zatrudnionych w placówce.

Realizacja programu odbywać się będzie w ramach zajęć wychowawczo-dydaktycznych i opiekuńczych prowadzonych przez nauczycieli przedszkola w roku szkolnym 2016/2017. Program jest zgodny z „Podstawą programową wychowania przedszkolnego” wskazaną w Rozporządzeniu MEN z dnia 17 czerwca 2016r. (Dz. U. z dnia 23 czerwca 2016r.).

Podstawą, a zarazem środkiem do osiągnięcia celów wynikających z zadań programowych są głównie zabawy i ćwiczenia interakcyjne. Stanowią podłoże do prowadzenia rozmów na określony temat, umożliwiają zdobywanie doświadczeń społecznych w typowych sytuacjach życia codziennego. Poza tym pomagają dzieciom zbyt mocno pobudzonym emocjonalnie osiągnąć stan odprężenia.

W prezentowanym programie zadania są realizowane głównie poprzez zabawy, gry oraz pogadanki, rozmowy, zajęcia plastyczne, pantomimy, dramę, symulację i inne. Właściwa realizacja treści zawartych w programie powinna umożliwić wytworzenie się określonych kompetencji, które ułatwią dzieciom funkcjonowanie w grupie społecznej i całym społecznym życiu.

Autorka programu dość szczegółowo opisuje genezę agresji, jej rodzaje i przyczyny występowania u dzieci.

Zaletą programu są też załączone przykładowe scenariusze zajęć z dziećmi , opowiadania i materiały do zajęć oraz referaty dla rodziców i narzędzia badawcze: kwestionariusz obserwacji zachowań dziecka, ankieta skierowana do rodziców I nauczycieli. Opiniowany program jest poprawny pod względem merytorycznym, jak i dydaktycznym. Jest dostosowany do możliwości rozwojowych dzieci przedszkolnych w zakresie celów i treści programowych, umożliwia nauczycielowi stosowanie zróżnicowanych metod i form pracy, posiada obudowę dydaktyczną dla dzieci i nauczyciela

W oparciu o powyższe wnioski – opiniuję program pozytywnie.

Złocieniec 30.06.2016r.

mgr Beata Kindraczuk

Dziecko agresywne w przedszkolu.

„Już we wczesnym dzieciństwie w przypadku agresywnych zachowań mamy do czynienia z obroną czegoś, lub walką o coś! Nie istnieje agresja bez przyczyny, z czystej złośliwości”

Gabriele Haug- Schnabel

Geneza agresji.

W literaturze naukowej nie można spotkać zgodnej i jednolitej odpowiedzi na pytanie skąd bierze się agresja, czy ma ona charakter wrodzony, czy jest dziedziczna oraz czy jest ona zjawiskiem nabytym.

Istnieją 4 teorie wyjaśniające pochodzenie agresji:

- Teoria instynktów.
- Teoria związku agresji z frustracją.
- Agresja jako nabyty popęd.
- Teoria uczenia się agresji (nabywania).

Zwolennicy teorii instynktownej agresji uważają, że powstała ona w drodze ewolucji. Jest ona wrodzona i niezbędna do działania, przetrwania i zachowania gatunku. Według przedstawicieli owej teorii każdy człowiek rodzi się z instynktem nazywanym „instynktem walki” i jest on równie niezbędny do życia jak instynkt głodu¹.

Jedną z najbardziej znanych teorii wskazujących, że za zachowanie się człowieka odpowiadają instynkty jest teoria Z. Freuda. Przedstawił w niej agresję jako destrukcyjny instynkt. Naukowiec zakładał, iż zachowanie się człowieka „napędzane jest przez dwie podstawowe siły, które stanowią nieodłączną część natury ludzkiej: instynkt życia (Eros) i instynkt śmierci (Thantos)”² Według Freuda instynkt życia odpowiedzialny jest za szukanie przyjemności i dążenie do zaspokojenia pragnień, natomiast instynkt śmierci nastawiony jest na autodestrukcję. Te dwa instynkty są źródłem permanentnego konfliktu wewnętrznego, który może być rozwiązany tylko

---

¹ J. Danilewska, *Agresja u dzieci- Szkoła porozumienia*, WSiP, Warszawa 2002, s.12

² B. Krahe, *Agresja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 37

wówczas, gdy odwróci się siłą destrukcyjną od siebie i przerzuca się ją na innych. Poprzez zachowania agresywne uwalnia się niszczące energie.

Zwolennicy tej teorii nie uznali zjawiska agresji za społecznie niedopuszczalne. Uważali, że takie formy zachowań są dopuszczalne przez społeczeństwo, a nawet korzystne dla człowieka. Taka agresja przejawia się w rywalizacji sportowej lub naukowej.

Druga teoria tłumaczy agresję jako frustrację. Agresja jest reakcją na zablokowanie pewnych potrzeb człowieka. Gdy człowiek dążący do pewnego celu bądź zaspokojenia jakiejś potrzeby napotyka na przeszkody, które uniemożliwiają mu osiągnięcie tego, reaguje z silnymi i negatywnymi emocjami.

Teoria ta wiąże się z nazwiskiem J. Dollarda, psychologa z Yale. Dollard stwierdził, że w wielu zachowaniach agresywnych występuje lęk, który może wyzwać agresję, za pomocą której to przezwycięża się owe uczucie lub je maskuje. Według Dollarda „Dziecko może też być agresywne, aby sprawdzić miłość rodziców. Może być agresywne w stosunku do ludzi okazujących mu uczucie – gdy bardzo pragnie miłości, ale przeżywa lęk niepewności”³

Tego typu sytuacjom często towarzyszy lęk i agresja równocześnie.

Rozbudowując teorię agresji, która jest reakcją na frustrację, Dollard wskazuje prawa występowania agresji:

1. Siła pobudzenia do agresji zależy od stopnia frustracji.
2. Akty agresji mogą ulec zahamowaniu pod wpływem kary.
3. Akty agresji mogą ulec przeniesieniu.
4. Akty otwartej agresji szybciej i skuteczniej niż akty agresji ukrytej zmniejszają napięcie frustracyjne.⁴

Według fizjologów zachowanie agresywne jako odpowiedź na frustrację ma podstawy fizjologiczne. Uważają, iż różne rodzaje agresji, sytuacje lękowe, gniew, rozdrażnienie czy strach mają swoje odpowiedniki fizykochemiczne. Wszelkie sytuacje frustracyjne wywołują w organizmie człowieka reakcję fizjologiczną czego skutkiem jest stres. W optymalnych warunkach jest czynnikiem pozytywnym - mobilizującym, pobudzającym procesy życiowe oraz aktywność, lecz często bywa, że stres powoduje

---

³ I. Obuchowicz, *Agresja* [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja i Innowacja, Warszawa 1993, s. 8

⁴ J. Danilewska, *Agresja u dzieci- Szkoła porozumienia*, WSiP, Warszawa 2002, s.17

procesy szkodliwe dla człowieka zarówno w sferze fizjologicznej jak i psychicznej, może doprowadzić do wyczerpania, a nawet śmierci.

Kolejną teorią genezy jest agresja rozumiana jako popęd. Podstawą występowania popędu jest gniew oraz sytuacje konfliktowe poprzedzające zachowanie agresywne. Joanna Danilewska za J. Dallardem i N. R. Millerem pisze, iż szarpanie, bicie, drapanie oraz wewnętrzne reakcje trzewne są wrodzonymi reakcjami gniewnymi na niektóre sytuacje. Ponieważ następstwem gniewu są zachowania agresywne, aby je zniwelować należy redukować gniew, poprzez uczenie radzenia sobie w sytuacjach stresogennych dzięki panowaniu nad emocjami. Gniew zajmuje zatem pośrednie miejsce między frustracją a agresją.

Kolejna opcja mówi o występowaniu agresji wówczas, gdy z jednej strony oczekuję się na nagrodę, z drugiej zaś na karę za dane zachowanie. W wyniku występującego konfliktu: „dążenie – unikanie” powstają różnego rodzaju zachowania agresywne. Popęd agresywny jest motywacją agresji, jest ciągle obecnym i narastającym źródłem energii, która uaktywnia się tylko wówczas, gdy organizm nie posiada środków umożliwiających zaspokojenia potrzeb. Wtedy popęd staje się siłą pobudzającą i umiarkowaną na zakończenie stanu deprivacji.⁵

Ostatnią teorią dotyczącą powstawania agresji jest teoria nabywania agresji – uczenia się jej.

Mówiąc o agresji jako nawyku, badacze tego zjawiska wskazują tendencję do zachowań destruktywnych czy wrogich.

Zachowania będące nawykiem są automatyczne, a wykonywane są bez żadnej kontroli świadomej. Teoria uczenia się agresji mówi, iż człowiek utrwała w sobie zachowania agresywne poprzez własne doświadczenia lub naśladownictwo.

Teoria ta jest ściśle związana z nazwiskiem A. Bandury i R. H. Waltersa, którzy uważali, iż „Zachowania agresywne są, jak wszystkie inne zachowania, wyuczone”⁶

Główną rolę utrwalania zachowań agresywnych u dzieci przypisuje się uczeniu się poprzez modelowanie czyli obserwację. Im dłużej trwa obserwacja, tym bardziej wzmagana jest agresja.

---

⁵ B. Krahé, *Agresja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 38

⁶ I. Obuchowicz, *Agresja* [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja i Innowacja, Warszawa 1993, s. 8

Wyżej wspomniani amerykańscy badacze twierdzą, iż agresja to sposób wyuczony postępowania dążącego do zaspokojenia takiej czy innej potrzeby, w takiej formie aby go utrwalić jako skuteczny i dobry.

Dziecko uczy się agresji ze swego najbliższego otoczenia, rodziny, sąsiedztwa, przedszkola, jak również ze środków masowego przekazu. Dzieci obserwują zmęczonych codziennymi trudnościami rodziców, którzy bywają rozdrażnieni czy skłonni do wybuchu gniewu. Uczą się również, że takie zachowanie i radzenie sobie z problemem bywa skuteczne i na podstawie czynów dorosłych powielają to. Z badań okazuje się, że dziecko uczy się agresji z telewizji tylko wówczas, gdy jest przekonane o prawdziwości tego co widzi.

Bodźców, dzięki którym w dziecku rodzi się agresja jest wiele. Głównie od rodziców zależy jaka będzie ich siła i w jak dużym stopniu „wniknie” w ich dziecko. Dziecko widzi i odczuwa zachowania agresywne, dlatego należy chronić je o nie stwarzać mu negatywnego obrazu, który może naśladować.

Rodzaje i przyczyny agresji u dzieci.

Dzieci w wieku przedszkolnym żyją w szybkim tempie; biegają, krzyczą, bawią się i uczą i nigdy nie brakuje im sił. Tak jak szybko funkcjonują w grupie przedszkolnej tak prędko dochodzi do różnego rodzaju konfliktów i sytuacji, w których dziecko zachowuje się agresywnie. Najczęściej takie sytuacje trwają bardzo krótko i są nieszkodliwe, ale bywają takie które przynoszą szkodę dziecku. W literaturze naukowej można spotkać wiele klasyfikacji agresji.

Badacze wyodrębniają **agresję fizyczną** wtedy, gdy przy użyciu siły fizycznej jedno dziecko krzywdzi lub rani drugie, są to np. kopniaki, ugryzienia, uszczypnięcia, uderzenia, popchnięcia, ciągnięcie za włosy. Według Joachima Rumpf do agresji fizycznej można zaliczyć znęcanie się nad zwierzętami oraz niszczenie środowiska przez człowieka.⁷ Kolejna forma agresji to **agresja werbalna**, która objawia się za pomocą wulgarnych lub obraźliwych słów, takich jak: wyzwiska, oszczerstwa, groźby, przesadne skargi, wulgaryzmy. **Agresja pośrednia lub cicha** to bardzo dyskretna forma wyrządzania krzywdy, może przebiegać bez użycia słów oraz jakiegokolwiek kontaktu.

---

⁷ J. Rumpf, *Krzyczeć, bić, niszczyć. Agresja dzieci w wieku do 13 lat*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 48

Zachowanie to charakteryzuje się celowym wyłączeniem się z komunikacji, poprzez prowokacyjne ignorowanie innych oraz brak zainteresowania ukazywany w bardzo arogancki i antypatyczny sposób. Jest to mało szkodliwa forma agresji, lecz ma duży wpływ na wywoływanie złości u innych dzieci⁸.

Wyżej wspomniana autorka pisze także o **agresji relacji**, którą dzieci w wieku przedszkolnym bardzo przeżywają, gdyż właśnie w tym wieku ważna jest akceptacja rówieśników. Agresja ta przejawia się poprzez odsuwanie od zabawy, negatywne wypowiedzi o innym dziecku, co zakłóca relacje pomiędzy dziećmi. Kolejnym rodzajem agresji wymienianym przez naukowców jest **agresja przeniesiona**, która jest skierowana na osoby lub przedmioty nie będące przyczyną konfliktu czy zachowania agresywnego.⁹ **Biorąc pod uwagę liczbę osób, które atakują można wyróżnić także agresję jednostkową, gdy atakuje jedna osoba oraz zbiorową wtedy, gdy naciera większa ilość osób.**¹⁰ Wyróżnia się również **agresję skierowaną ku sobie, czyli autoagresję** np. wtedy, gdy dziecko uderza głową o ścianę lub mówi o sobie w obraźliwy i poniżający sposób. Z **agresją instrumentalną** mamy do czynienia, wówczas gdy sprawca dąży do uzyskania określonych rzeczy czy wartości poprzez zastosowanie przemocy. Natomiast **agresja emocjonalna** występuje, gdy osoba reaguje agresywnie pod wpływem negatywnych emocji, np. po publicznym ośmieszeniu.

Przyczyn występowania zachowań agresywnych jest wiele. Obecnie najczęściej wskazuje się, iż główną przyczyną występowania zachowań agresywnych u dzieci jest przemoc i wszelkiego rodzaju agresja występująca w telewizji oraz nadmierne zajmowanie się grami komputerowymi. Tą przyczynę najczęściej podają rodzice. Zauważono, iż dziecko pod wpływem oglądania programów telewizyjnych, w tym bajek, zawierających agresję stają się odporne na okrucieństwo i zanika u nich wrażliwość. Dziecko uczy się agresji z telewizji tylko wtedy, gdy uzna to co zaobserwowało za prawdziwe.¹¹

Ważne dla każdego człowieka, a przede wszystkim dla dziecka jest zaspokajania potrzeb. Dziecko od urodzenia jest pod ścisłą opieką swoich rodziców, od niego uczy się żyć w społeczeństwie, to rodzice kreują charakter dziecka. Niezwykle ważnym ze

---

⁸ G. Haug- Schnabel, *Agresja w przedszkolu. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, „Jedność”, Kielce 2003, s. 36

⁹ W. Okoń, *Słownik Pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 13

¹⁰ P.E. Bryant, A. M. Colman, *Psychologia rozwojowa*, wyd. Zysk i S-ka wydawnictwo, Poznań 1997, s. 73

¹¹ I. Obuchowicz, *Agresja* [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja i Innowacja, Warszawa 1993, s. 8

strony rodziców jest zapewnienie dziecku poczucia bezpieczeństwa, wsparcia oraz zaufania, gdy brakuje tego dziecku nie zaspakaja swoich podstawowych potrzeb na co reaguje agresją. Buntuje się, zwraca na siebie uwagę, walczy o to czego nie ma.¹²

Dziecko uczy się zachowań agresywnych poprzez naśladownictwo postaw oraz zachowania osób dorosłych, najczęściej rodziców. Według Petera E. Bryant' a i Andrew'a M. Colmana agresja niektórych dzieci wywołana jest brakiem dyscypliny i niedostatecznym kontrolowaniu zachowań dziecka, a także stosowanie nieodpowiednich metod wychowawczych.¹³

Ważną przyczyną zachowań agresywnych jest nadmierne przeciążanie dziecka obowiązkami, narzucanie celów ponad możliwość dziecka, ciągle pospieszanie oraz brak zainteresowania się dzieckiem czy brak spędzania wolnego czasu rodzica z dzieckiem. Często rodzice nieświadomie dopingują zachowania agresywne u swoich dzieci mówiąc „Bądź twardy, nie daj się, jak ktoś ciebie uderzy to nie bój się oddać” itp. Dzieci poprzez takie negatywne wzmocnienie ze strony rodziców niewłaściwie uczą się radzić sobie w sytuacjach konfliktowych. Na agresję odpowiadają agresją.

Karanie dziecka przejawiającego zachowanie agresywne.

Kara to według Wincentego Okonia „sztucznie lub w sposób naturalny wywołana sytuacja przykra dla jednostki, mająca zahamować ten rodzaj zachowania, który ją wywołał”¹⁴

Celem kary jest wywołanie u dziecka wyrzutów sumienia z powodu swojego postępowania, które naruszyło w negatywny sposób normy i zasady uznawane przez rodzinę czy daną część społeczeństwa- środowiska.

Najłagodniejszą karą jest zwrócenie uwagi lub upomnienie. Ważne jest, aby stosować kary współmierne z przewinieniem, przy czym nawet za poważne przewinienie nie można stosować kary fizycznej, gdyż narusza ona godność osobistą dziecka. Aby kara miała jakiegokolwiek pozytywne skutki powinna prowadzić do poprawy: „Matki i ojcowie muszą być jednocześnie zarówno stanowczy i niezłomni, jak

---

¹² J. Rumpf, *Krzyczeć, bić, niszczyć. Agresja dzieci w wieku do 13 lat*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 48

¹³ P.E. Bryant , A. M. Colman , *Psychologia rozwojowa*, wyd. Zysk i S-ka wydawnictwo, Poznań 1997, s. 74

¹⁴ W. Okoń, *Słownik Pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 86

i pełni czułości, jednak w decydujących momentach powinni wykazywać elastyczność.”¹⁵

Karanie dziecka przejawiającego zachowania agresywne w sposób cielesny jest całkowicie wykluczone, gdyż staje się nie tylko naruszeniem godności, ale również prowadzi do modelowania agresji.¹⁶

Gdy dziecko dorasta w domu, w którym rodzice karzą z ogromną surowością same stają się agresywne. Natomiast w konsekwencji „Agresywne dziewczynki, dorósłszy, przedzierzgały się w równie arbitralne i surowo karzące matki jak agresywni chłopcy w brutalnych ojców.”¹⁷ Często bywa tak, że kara zależy od nastroju rodziców, gdy są w złym humorze karzą surowo, natomiast jeśli są w dobrym dziecko nie ponosi żadnych konsekwencji swojego złego zachowania. W takim przypadku karanie jest niekonsekwentne i nieadekwatne do czynów i zachowań dziecka. Powyższe zachowanie rodziców może mieć wpływ na emocjonalne życie dziecka.

Psychologowie są zdania, iż zachowania agresywne powinny być karane wówczas, gdy znając reguły zachowują się wbrew nim i mimo próśb i upomnień dziecko nie poprawia swojego zachowania. Prawdziwymi karami dla dziecka byłyby na przykład:

- Dodatkowe zadania,
- Utrata przywilejów,
- Wykluczenie na pewien czas z zajęć grupy.

Pod żadnym pozorem nie mogą być to kary cielesne oraz też rozłoszczone „wykańczanie”, czy też ponizanie dziecka.¹⁸

Ważne jest aby konsekwentnie reagować na łamanie reguł i egzekwować kary przypisane przekraczaniu danej zasady. Dzieci widzą i zapamiętują przewinienia i kary innych kolegów i wówczas, gdy zostaną ukarane w bardziej surowy sposób od kolegi za to samo przewinienie reagują na to buntem lub agresją.

Według Joachima Rumpfa skuteczność kary zależy od stosunków istniejących pomiędzy dzieckiem a dorosłym. Jeśli nastawienie rodzica do dziecka będzie obojętne, nie należy oczekiwać oddźwięku ze strony dziecka. Negatywne reagowanie prowadzi

---

¹⁵ M. Herbert, *Co wolno dziecku*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 21

¹⁶ I. Obuchowicz, *Agresja* [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja i Innowacja, Warszawa 1993, s. 8

¹⁷ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań 1997, s. 306

¹⁸ G. Haug- Schnabel, *Agresja w przedszkolu. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, „Jedność”, Kielce 2003, s. 105- 106

do stanu, gdy dziecko jest „dotknięte emocjonalnie”- staje się smutne, rozgniewane, szykuje się do obrony, staje się agresywne. Byłoby najlepiej, gdyby nie dochodziło do sytuacji, gdy należy ukarać dziecko, lecz wtedy dziecku trudno byłoby pojąć karygodność swojego zachowania.¹⁹

Rumpf uważa również, iż kara rzadko kiedy pozwala rodzicom czy wychowawcom osiągnąć upragniony efekt. Zazwyczaj w przypadku dziecka agresywnego kara może przestraszyć, ewentualnie na pewien czas odstraszyć czy zdezorientować, co nie jest wskazane na drodze życiowej egzystencji, gdyż takie dziecko w dorosłym życiu będzie przepełnione paralizującym strachem i zdezorientowane. Będą je prześladować doświadczenia z dzieciństwa.

Podczas karania dziecka często u dorosłych spotykamy się ze zdenerwowaniem i wpływem dużej ilości emocji, czego skutkiem może być ponizanie dziecka lub dyskryminowanie- jako wyznacznik kary. Dla dziecka dyskryminacja ze strony najbardziej mu bliskich osób jest najbardziej dotkliwa. Dziecko bardzo cierpi słysząc od rodzica takie słowa jak: „*Jesteś niezdarą*”, „*Jesteś beznadziejne*”, „*Nic z Ciebie nie będzie*” itp. Każde tego typu stwierdzenie, uwagę czy chęć ukarania dziecka w ten sposób, spowoduje iż dziecko nie będzie miało motywacji do poprawy zachowania, każdą tego rodzaju krytykę zrozumie jako stwierdzenie, iż rodzic go nie kocha i odrzuca. Dziecko po takich doświadczeniach odsunie się od rodzica i będzie miało problemy ze swoimi uczuciami i wartościami. Może odrzucać kolegów i stawać się agresywnym.

Martin Herbert profesor od lat zajmujący się problematyką rozwoju dzieci i ich relacji w rodzinie stwierdza, iż „Rodzice społecznie agresywnych dzieci rzeczywiście częściej wymierzają kary swym dzieciom w reakcji na ich agresywne zachowanie”.²⁰ Berkowitz natomiast uważa, że karanie agresywnych zachowań dzieci jest skuteczne, lecz w kontekście ciepła i miłości ze strony rodziców- kary wolne od przemocy. Petterson zaręcza, że kary w stosunku do dzieci agresywnych takie jak : dodatkowa praca czy utrata pewnych przywilejów jest skuteczna²¹.

Herbert w książce „Mamo, on mnie bije! Agresja małego dziecka” daje rodzicom dzieci przejawiających zachowania agresywne następujące wskazówki:

---

¹⁹ J. Rumpf, *Krzyczeć, bić, niszczyć. Agresja u dzieci w wieku do 13 lat*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 52).

²⁰ M. Herbert, *Mamo, on mnie bije!*, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2007, s. 57

²¹ Tamże, s. 58

- Pozwól dziecku się uspokoić.
- Powstrzymaj dziecko stanowczo i najdelikatniej jak to możliwe.
- Zredukuj awersyjny bodziec.
- Ogranicz kontakt z agresywnymi wzorcami.
- Dostarczaj wzorce nieagresywnego zachowania.
- Nagradzaj zachowania nieagresywne, jeśli karzesz za działania agresywne.²²

Jeśli rodzic będzie korzystał z tych wskazówek to będzie potrafił rozwiązać problem agresywnego zachowania swojego dziecka w opanowany i racjonalny sposób, przez co nie będzie podejmował kar pochopnych, pod wpływem emocji oraz wyrządzających dziecku krzywdę, zarówno na tle emocjonalnym jak i na fizycznym.

Agresja w zabawie dziecka.

Zabawa jest jednym z najbardziej niezbędnych elementów w rozwoju dziecka. Dzieci do wieku przedszkolnego większość czasu spędzają na zabawie, która dostarcza treści życia w społeczeństwie oraz ukazuje różne wzory zachowań. Dzieci stają się samodzielne, kreatywne oraz rozwijają swoje zmysły i fantazję.

Dorota Zawadzka, która jest pedagogiem i psychologiem rozwojowym uważa, że osoby dorosłe powinny „Najczęściej, jak to możliwe, pozwalać dziecku całkowicie kierować zabawą. Niech dziecko wybierze, w co i jak długo się bawimy, w ramach wyznaczonego wcześniej konkretnego czasu. Starajmy się codziennie, choć przez chwilę, bawić się z dzieckiem według jego zasad.”²³ Zabawa powinna być dostosowana do wieku dziecka, natomiast osoba dorosła powinna być inicjatorem zabaw a u starszych dzieci obserwatorem. Rodzic bądź nauczyciel powinien zachęcać do pracy w grupach z rówieśnikami oraz wykształcać nawyk dzielenia się zabawkami. Zabawa wyzwala u dziecka różne emocje, obserwowana nie powinna mieć negatywnych skutków. Przedszkolaki podczas zabaw chwilami przejawiają zachowania agresywne, lecz zahamowane lub rozwiązane w odpowiednim momencie nie powinny wywołać krzywdy dla drugiego dziecka.

---

²² Tamże, s. 62- 64

²³ D. Zawadzka, *I Ty możesz mieć superdziecko- radzi Dorota Zawadzka*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2008, s. 92

W obecnych czasach często zabawą dla dzieci jest oglądanie telewizji oraz naśladowanie postaci z kreskówek, czasami bohaterów z filmów dla osób dorosłych. Trudno jest uniknąć momentów, gdy dziecko ogląda telewizję, lecz aby czas spędzony przed telewizorem był produktywny, należy pamiętać o:

- Wy tłumaczeniu dziecku, że postacie z kreskówek to nie prawdziwi ludzie i robią rzeczy, których ludzie nie mogą robić.
- Unikajmy programów, w których jest przemoc.
- Starajmy się, aby dziecko nie oglądało audycji, w których używa się wulgarnego języka.
- Zgromadźmy zbiór ulubionych filmów naszego dziecka, w ten sposób będziemy mieć wpływ na to, co ogląda.
- Decydujemy, czy dziecko może oglądać dany program. Włączmy telewizor tuż przed projekcją i wyłączmy po zakończeniu programu.
- Oglądajmy telewizję wraz z dzieckiem, aby móc potem rozmawiać o obejrzanych programach.
- Nigdy nie pozostawiamy włączonego telewizora, jeśli nie oglądamy konkretnego programu.
- W pokoju małego dziecka nie powinno być telewizora.²⁴

W literaturze istnieje zjawisko agresji w formie zabawy „typowo społeczny sposób zachowania, jaki można odnaleźć najczęściej w zabawie dzieci i młodzieży z rówieśnikami. Jednakże agresję w formie zabawy obserwujemy również w siłowaniu się między rodzicami i dziećmi(...) Dla wszystkich tych wariantów wspólne jest to, że zawsze agresywne działania i agresywne reakcje są tylko odegraną rolą.”²⁵ Autorka szczegółowo opisuje warianty jakie muszą być spełnione, aby zabawa w agresję spełniała pozytywną rolę zabawy. Walka na niby jest dobrym narzędziem do nawiązywania kontaktów rówieśniczych, pozwala uzyskać energię u dzieci, kształtuje motywację oraz pozwala zaistnieć dzieciom nieśmiałym.

W tego rodzaju zabawach należy pamiętać, że mogą znaleźć się dzieci, które będą chciały w ten sposób wyżyć się i uwolnić negatywne emocje. Niektóre dzieci nie będą zwracały uwagi na informacje nauczyciela, taka zabawa może wywołać kłótnie

---

²⁴ Tamże, s. 98,101

²⁵ G. Haug- Schnabel, *Agresja w przedszkolu. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, „Jedność”, Kielce 2003, s. 60

i przekomarzania, dlatego ważne jest aby stłumić już w zarodku takie zachowania. Od osoby dorosłej wymagana jest ostrożność oraz skupienie i uwaga.

Ważnym aspektem w zabawie są zabawki, dlatego należy wybierać z rozsądkiem zabawki jakimi bawi się dziecko, szczególnie w wieku przedszkolnym. Najczęściej w przedszkolach istnieje zakaz przynoszenia „zabawkowych” pistoletów, karabinów, noży czy szabli w celu uniknięcia agresywnych zabaw, które mogą skrzywdzić fizycznie oraz psychicznie inne dziecko. Niestety rodzice często, zazwyczaj chłopcom kupują całe kolekcje broni, która jest najbardziej nieodpowiednią zabawką dla małego dziecka. Rodzice powinni oglądać magazyny i czasopisma, którymi interesują się ich dzieci, gdyż często zawierają obrazy nieprzeznaczone dla dzieci w wieku przedszkolnym. Przykład takiego magazynu w formie fotografii zamieściłam w aneksie niniejszej pracy. Zdarzają się magazyny z treściami agresywnymi, zachęcającymi do wali z fikcyjnymi postaciami- potworami, które wzbudzają ogromne zainteresowanie u chłopców przejawiających zachowania agresywne. Na rynku sprzedaży istnieją karty do gry, które przedstawiają fantastyczne postacie potworów. Każda postać ma pewną moc, natomiast wygrywa dziecko, które najsilniejszą postacią zwalczy innych przeciwników. Talia takich kart liczy około 50 sztuk. Już pięcioletni chłopcy posiadają ogromne kolekcje takich kart. Dzieci grające takimi kartami w ciągu dnia w przedszkolu toczą walki kartami a także ze sobą, ich rysunki przedstawiają walkę, bądź potwory.

Zarówno zabawy jak i zabawki oraz programy telewizyjne powinny być kontrolowane przez odpowiedzialne osoby dorosłe. Dziecko powinno nie mieć kontaktu z agresywnymi bohaterami, bronią oraz wulgaryzmami czy pornografią dostępnymi w mediach oraz sklepach. Rodzice oraz nauczyciele- wychowawcy powinni pamiętać o ogromnej roli zabawy w całym i wszechstronnym cyklu rozwojowym dziecka.

Szereg zabaw, które uczą jak radzić sobie z agresją oraz sposoby rozwiązywania konfliktów z dzieckiem proponuje w swojej książce Rosemarie Portmann, która uważa, iż „Świadome, ukierunkowane przewyciężanie pedagogicznymi środkami agresji i wybuchów złości jest niezwykle potrzebne.”²⁶

---

²⁶ R. Portmann, *Gry i zabawy przeciwko agresji*, „Jedność”, Kielce 2008, s. 6

Działania nauczyciela i rodziców niwelujące zachowania agresywne.

Dziecko w wieku od trzech do sześciu lat najczęściej swój czas spędza w towarzystwie swoich rodziców czy opiekunów bądź w przedszkolu. Jako instytucja opiekuńczo- wychowawcza, przedszkole jest to „pierwszy szczebel w jednolitym systemie szkolnym. Do zadań przedszkola należy zapewnienie dzieciom wielostronnego rozwoju fizycznego, umysłowego i emocjonalno- społecznego oraz przygotowanie ich do szkoły.”²⁷ Do podstawowych funkcji przedszkola należą: funkcja opiekuńcza, wychowawcza, wyrównawcza i społeczna. Wszystkie muszą być ze sobą ściśle powiązane. Nauczyciel właściwie wypełniając funkcję opiekuńczą sprawia, iż dziecko ma poczucie bezpieczeństwa, posiada więź emocjonalną z rówieśnikami i nauczycielem oraz przynależy do grupy, co jest niezwykle ważne w rozwoju małego dziecka. Przedszkole posiada również funkcję diagnostyczną, która wynika z realizacji podstawy programowej. Nauczyciel zobowiązany jest do diagnozy rozwoju dziecka, w tym celu jeśli zachodzi taka potrzeba podejmuje pracę wyrównawczą, kompensacyjną oraz wprowadza metody niwelowania zachowań agresywnych. Rodzic dostaje propozycje pomocy w trudnościach wychowawczych oraz rozwojowych dziecka.

„Kierowanie rozwojem dziecka jako procesem wychowawczym wymaga dobrej orientacji w indywidualnych możliwościach rozwojowych dzieci, aby można było im postawić odpowiednie, w zależności od tego wymagania”.²⁸ W Przedszkolu wszelkie trudności jakie napotyka dziecko rozwiązywane są indywidualnie.

„Podstawową zasadą wychowawczą przeciwko agresji jest nie wzmacnianie jej, choćby tylko uwagą, natomiast wyraźnie pozytywne wzmacnianie innych sposobów reagowania dziecka na trudności.”²⁹

W wyżej cytowanym opracowaniu autor zwraca uwagę na dyskusyjność kary jako sposobu redukcji zachowań agresywnych. Agresja nie powinna przynosić sukcesów oraz krzywdzić innych osób dlatego szczególnie ważne będzie posiadanie umiejętności hamowania agresji przez zarówno rodzica jak i nauczyciela.

---

²⁷ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 334

²⁸ M. Kwiatowska (red.) *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, WSiP, Warszawa 1985, s. 24-25

²⁹ I. Obuchowicz, *Agresja* [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja i Innowacja, Warszawa 1993, s. 8

Agresje wywołuje gniew, aby nad nim zapanować Gabriele Haug- Schnabel przedstawia kilka form wyzbycia się złości (wyzycia się):

- Skrzynia złości- skrzynia lub pudło z gazetami, które można do woli zgniatać;
- Malowanie jaskrawymi kolorami na dużych arkuszach papieru;
- „ludzik złości”- skarpeta z namalowaną twarzą, do której można włożyć rękę i opowiedzieć jej o zdenerwowaniu;
- Przebiegnięcie się wzdłuż odrodzenia;
- Spłukanie złości wraz z wodą w toalecie;
- Wczołganie się do namiotu złości i położenie jej na grubych i miękkich poduszkach.³⁰

Powyższe czynności pomagają w stłumieniu negatywnych emocji i uniknięcie wybuchu złości co prowadzi do agresji. Autorka uważa również, iż ważne w przeciwdziałaniu zachowaniom agresywnym jest wyznaczenie jasnych reguł i omówienie konsekwencji danych zachowań. Dziecko musi wiedzieć jakie zachowanie jest niewłaściwe i co go spotka gdy postąpi wbrew ustalonym zasadom.

Osoby dorosłe zarówno w przedszkolu jak i w domu powinni być autorytetem i dawać dzieciom pozytywne wzmocnienia. Na zachowania agresywne wśród dzieci należy szybko reagować nie można przejść obok bijących się lub wyzywających dzieci obojętnie.

W przedszkolu przeciwstawieniem się zachowaniu agresywnemu będzie odizolowanie na jakiś czas dziecka od grupy, aby się wyciszyło i przemyślało swoje zachowanie. Nauczyciel powinien uczyć dzieci empatii, dzięki której rozumieją, że komuś robią krzywdę. Według Martina Herberta jeśli się stosuje kare za złe zachowanie to za dobre należy nagrodzić, aby dziecko zauważało różnicę w konsekwencji tych czynów.³¹

Dziecko najszybciej uczy się odpowiedniego reagowania na sytuacje frustracyjne i wywołujące stres poprzez zabawę, która również minimalizuje negatywna uczucia oraz uczy właściwych postaw w życiu społecznym.

Joanna Danilewska do redukcji agresji oraz jej zrozumienia podaje „Niedokończone historyjki”, przeznaczone zarówno dla dzieci agresywnych oraz dla

---

³⁰ G. Haug- Schnabel, Agresja w przedszkolu. Poradnik dla rodziców i wychowawców, „Jedność”, Kielce 2003, s. 103

³¹ M. Herbert, Mamo, on mnie bije!, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2007, s. 64

dzieci, które są ofiarami zachowań agresywnych. Dzieci dzięki odpowiedziom do danej historyjki uczą się wczuwać w postać agresora oraz ofiary i wspólnie znajdują rozwiązania takich sytuacji. Ważne jest, aby kontrolować i ukierunkowywać wypowiedzi wychowanków, aby wchodziły na właściwy tor a nie uczyły zachowań agresywnych.

Oto przykłady „Niedokończonych historyjek” w wersji dla dzieci agresywnych:

- „Przed namiotem” – Sokole Oko siedział przed namiotem. Czarny Żbik, który był w środku, nie widział go. Odsuwając ręką płachtę namiotu, uderzył Sokole Oko w twarz. Oczywiście zrobił to niechcący. Sokole Oko popchnął Czarnego Żbika i krzyknął: „Czego się pchasz, ty śmierdząca skarpetko!”

Co było dalej? Może Czarny Żbik przeprosił Sokole Oko, a może zrobił coś takiego, żeby do Sokole oko więcej nie przeżywał?

- „Równowaga” – Sokole Oko biegł przez plac na środku wioski, niosąc nasiona kukurydzy. Gdy przebiegał koło Bystrego Sokoła, ten podstawił mu nogę. Sokole oko zachwiał się, zdołał utrzymać równowagę, nie upadł na ziemię. Rozglądnął się wokoło i zobaczył Bystrego Sokoła.

Co zrobił?

- „Wielbłąd” – W drodze powrotnej z wycieczki Czarny Żbik dostał do niesienia apteczkę. Przypiął ją na plecaku i wyglądał jak wielbłąd. Sokole oko zaczął do przeżywać wielbłądem. Na drugi dzień w grupie też tak mówił.

Co pomyślał Czarny Żbik? Co uczynił? Co zrobili inni chłopcy?

Oto przykłady „Niedokończonych historyjek” w wersji dla dzieci- ofiar agresji”:

- „Zagraniczny” – Daniel rozmawia z dziećmi. Pytają go o Australię. Chce opowiedzieć jak najwięcej. Zaczyna mówić szybko, wtedy wtrąca obce wyrazy, przekręca polskie. Nic nie można zrozumieć. Piotrek i Jarek zaczynają się śmiać: „Ty, zagraniczny! Zagraniczny! Rozumiecie, co on mówił?” Daniel milknie, zawstydzony. Marek, Jacek i Zbyszek stoją obok.

Co się stało później?

- „Schody” – gdy dzieci schodziły po schodach do szatni, Bartek goniący Piotrką, potrącił Jacka. Jacek przewrócił się i skręcił nogę. Daniel, Marek, Zbyszek i Krzysiek widzieli całe zdarzenie. Bartek pobiegł dalej i nawet nie zauważył. Co się stało.

*Co było dalej?*³²

W opracowaniach oraz literaturze można spotkać także wiele gier i zabaw, które mają na celu integrować grupę, wprowadzać radosny nastrój, dawać poczucie zaufania i bezpieczeństwa, dawać poczucie akceptacji. Wprowadzanie ich wycisza agresora oraz uczy akceptacji innych dzieci. Nie należy odsuwać dziecka agresywnego od grupy, lecz całą grupą wspólnie działać w celu uniknięcia sytuacji wywołujących agresję u agresywnego dziecka.

Rodzice powinni pamiętać o poświęcaniu dziecku jak największej ilości czasu i uwagi. Ważne jest aby okazywali mu uczucia, aby czuło się bezpieczne, kochane, aby miało poparcie i zaufanie ze strony rodziców. Gdy dziecko nie czuje się w żaden sposób zagrożone nie reaguje na zachowania innych dzieci agresją, potrafi w odpowiedni sposób dać upust swoim emocjom, nie krzywdząc innych.

Rysunek dziecka przejawiającego zachowania agresywne.

Rysunek dziecka jest skarbnicą wiedzy o wnętrzu, myślach i wyobrażeniach jakie posiada. Rysowanie czy malowanie to jedna z najbardziej naturalnych czynności dziecka. Według Sylvie Chermet- Carroy „Dziecko rysuje, uczy się, odkrywa samo siebie i eksperymentuje przez rysunek wszystkie życiowe kwestie. Sprawdza się i buduje własne „ja”. Przez akt graficzny wyraża własny świat emocjonalny. Rysunek sam w sobie stanowi cały wszechświat, który ewoluuje, w miarę jak dziecko nabiera świadomości i się zmienia. Odnajdujemy w nim ukryte pytania, radości, lęki, miłość i strach.”³³

Dziecko przejawiające zachowania agresywne często za pomocą rysunku przedstawia negatywne emocje bądź uwalnia swoją agresję bazgrząc na kartce papieru. Rysunek dziecka przejawiającego zachowanie agresywne zazwyczaj, pomijając bazgroły przedstawia potwory, wojnę lub broń. Nie bez znaczenia są kolory których

³² J. Danilewska, *Agresja u dzieci- Szkoła porozumienia*, WSiP, Warszawa 2002, s.143- 167

³³ S. Chermet- Carroy, *Zrozum rysunki dziecka czyli jak interpretować rysunki dzieci*, Wydawnictwo „Ravi”, Łódź 2005, s. 7

używa w swojej pracy, gdyż symbolika kolorów ma znaczenie psychologiczne. Sylvie Chermet- Carroy uważa, iż każdy kolor posiada jakąś wartość emocjonalną. Oto barwy, które charakteryzują rysunek dziecka agresywnego:

- Czerwień- kolor pobudzający i dynamiczny, wyrażający potęgę pragnień, jest oznaką agresywności, niekiedy gniewu.
- Niebieski- wyraża podatność na bodźce, emocje, zamknięcie się w sobie, w skrajnych przypadkach barwa symbolizująca bierność i rezygnację.
- Fiolet- jeśli zbyt często pojawia się w rysunku dziecka, oznacza niepokój, sprzeczne popędy bądź lęk.
- Żółć- nadmierne użycie może sugerować potrzebę uwolnienia wewnętrznych napięć.
- Barwa pomarańczowa- stosowana w nadmiarze, może oznaczać, podobnie jak kolor czerwony, podniecenie bądź pobudzenie, jest wszakże mniej agresywna i stanowi raczej przejaw pragnienia podobania się i zwrócenia na siebie uwagi.
- Czerń- jest negacją koloru. Zawiera w sobie smutek, niekiedy rozpacz, jeśli używa się jej w nadmiarze. Drobne czarne plamki oznaczają lęk. Na ogół czerń sygnalizuje negację, niepokój, smutek, śmierć i brak nadziei.³⁴

Należy pamiętać, aby nie trzymać się sztywno symbolice kolorów, gdyż interpretując rysunek dziecka trzeba brać pod uwagę charakter dziecka, cały obrazek, a nawet cykl rysunków, jego odczucia oraz wiek dziecka. Jeden rysunek z przewagą czerwonej lub czarnej barwy to nie tragedia, dopiero cykl rysunków z użyciem tych kolorów powinien wzbudzić nasz niepokój.

Najczęściej osoby badające dziecko wykorzystaniem rysunku, zajmują się interpretacją rysunku rodziny, postaci, domu, drzewa oraz rysunku na dowolny temat. Elementy rysunku drzewa wskazujące na zachowanie agresywne to:

- Wyjątkowo duże drzewo,
- Przesadne podkreślenie pnia,
- Brak linii przedstawiającej ziemię,
- Zaznaczenie płaszczyzny, bardzo ciemne lub mocno zaznaczone,

---

³⁴ Tamże, s. 25- 27

- Cienka przerywana kreska.³⁵

Szczegóły rysunku domu symbolizujące agresję:

- Brak komina (brak ciepła w sferze psychicznej lub konflikty z ważną osobą płci męskiej),
- Dużo dymu (wewnętrzne napięcie),
- Brak drzwi (trudności w kontaktach z innymi ludźmi),
- Brak okien (wrogość lub wycofanie).³⁶

Znaki w rysunku postaci mówiące o agresji:

- Słabo zintegrowane części ciała,
- Zaczernienie twarzy i rąk,
- Zęby,
- Duże dłonie.³⁷

Dziecko w wieku przedszkolnym często nie potrafi mówić o swoich lekach, niepokojach, strachu, emocjach. Wyraża wszelkie uczucia za pomocą rysunku. Dziecko agresywne uwydatnia swoje odczucia w sposób bardzo widoczny. „Może się ona wyrażać przez wielkie zęby, wzdęty brzuch związany z fantazjami pożerania.”³⁸

Rysunek oraz wszelkie wytwory dziecka należy interpretować indywidualnie oraz z ostrożnością. Przy interpretacji rysunku warto zasięgnąć opinii specjalistów psychologów, aby nasze spostrzeżenia były bardziej wiarygodne.

---

³⁵ G. Oster, P. Gould, *Rysunek w psychoterapii*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999, s. 48

³⁶ Tamże, s. 44- 45

³⁷ Tamże, s. 36- 37

³⁸ P. Wallon, A. Cambier, D. Engelhart, *Rysunek dziecka*, WSiP, Warszawa 1993, s.148

Załącznik 1

KWESTIONARIUSZ OBSERWACJI ZACHOWAŃ DZIECKA

Imię i nazwisko dziecka:

Wiek:

ZACHOWANIE DZIECKA	TAK	NIE	DATA
1. Miewa napady złości.			
2. Stosuje groźby.			
3. Stosuje przemoc fizyczną wobec innych: A. Uderza, B. Kopie, C. Szczypie, D. Ciągnie za włosy, E. Gryzie, F. Niszczy przedmioty.			
4. Kłóci się z kolegami.			
5. Wyklucza inne dzieci z zabawy.			
6. Wtrąca się, przerywa innym w ich zajęciach.			
7. Straszy inne dzieci.			
8. Wyśmiewa się z innych – przezywa.			
9. Reaguje nieodpowiednio, jeśli sprawy się toczą nie po jego myśli A. Dąsa się, B. Wycofuje się, C. Denerwuje, D. Krzyczy.			
10. Nie słucha poleceń i próśb nauczyciela.			
11. Używa wulgaryzmy.			
12. Podczas zabaw dowolnych narzuca swoje zasady innym, wymuszając dane zachowania.			
13. Jest podatny na negatywny wpływ rówieśników.			

Opracowanie: Kamila Leszczyńska

Załącznik 2

ANKIETA SKIEROWANA DO NAUCZYCIELA

Imię i nazwisko nauczyciela:

Grupa i wiek dzieci:

Ilość dzieci w grupie przejawiających zachowania agresywne:

1. Jakie według Pani są przyczyny zachowań agresywnych?

2. Jakie z niżej wymienionych zachowań zauważyła Pani wśród swoich wychowanków? (PROSZĘ PODKREŚLIĆ)

AGRESJA WERBALNA	<ul style="list-style-type: none"> • Krzyk • Mówienie brzydkich wyrazów • Klótnie • Pisk • Skarżenie • Wyzywanie kolegów lub pracowników • Obwinianie innych
AGRESJA FIZYCZNA	<ul style="list-style-type: none"> • Gryzienie • Szczypanie • Bicie • Niszczenie przedmiotów • Kopanie
AGRESJA RELACJI	<ul style="list-style-type: none"> • Wykluczanie innych z grupy • Narzucanie innym swojej woli • Przedstawianie się w lepszym świetle
AGRESJA POŚREDNIA (CICHA)	<ul style="list-style-type: none"> • Świadome wyłączenie się z komunikacji • Ignorowanie • Przesadny brak zainteresowania • Robienie innym „głupich dowcipów”

3. Który rodzaj agresji występuje najczęściej? Proszę postawić cyfry od 1 do 4, aby wyrazić częstotliwość. *1 – najczęściej 4 – najrzadziej*

Agresja werbalna

Agresja relacji

Agresja fizyczna

Agresja pośrednia

4. Czy rodzice zgłaszają agresywne zachowania swoich dzieci?

TAK

NIE

5. Czy rodzice lub dzieci mówią o sposobach karania za agresywne zachowanie? Jeśli tak to w jaki sposób?

6. Jaki jest stosunek dzieci w grupie do dzieci (dziecka) przejawiających zachowania agresywne? (PROSZĘ PODKREŚLIĆ)

- **Pozytywny** (chętnie się bawią, podziwiają, dopingują)
- **Obojętny** (nie zauważają takiego dziecka, nie podejmują inicjatyw do zabaw)
- **Negatywny** (nie chcą się z tym dzieckiem bawić, skarżą się na jego zachowanie, osuwają się od niego)

7. Które z działań podejmuje Pani w celu zmniejszenia zachowań agresywnych?

- Tworzenie programu profilaktycznego przeciwko agresji.
- Prowadzenie zabaw przeciwko agresji.
- Ustalanie reguł i zasad panujących w grupie.
- Organizowanie spotkań rodziców ze specjalistami.
- Współpracowanie z poradnią psychologiczno – pedagogiczną.
- Inne.....
.....
.....
.....

Dziękuję za wypełnienie ankiety

Opracowanie: Kamila Leszczyńska

Załącznik 3

ANKIETA SKIEROWANA DO RODZICÓW

Prosimy Państwa o wypełnienie kwestionariusza ankiety opracowanego przez mgr Kamilę Leszczyńską. Ankieta ma na celu poznanie Państwa opinii na temat występowania zachowań agresywnych wśród dzieci uczęszczających do Przedszkola im. Zajęczka Złocieniaszka w Złocięcu. Zebrane informacje posłużą do ewaluacji treści zawartych w programie profilaktyki zachowań agresywnych. Ankieta jest anonimowa.

Wiek dziecka:

1. Jakie z niżej wymienionych zachowań zauważyliście Państwo u swojego dziecka?
(PROSZĘ PODKREŚLIĆ)

AGRESJA WERBALNA	<ul style="list-style-type: none"> • Krzyk • Mówienie brzydkich wyrazów • Klótnie • Pisk • Skarżenie • Wyzywanie kolegów lub rodziców • Obwinianie innych
AGRESJA FIZYCZNA	<ul style="list-style-type: none"> • Gryzienie • Szczypanie • Bicie • Niszczenie przedmiotów • Kopanie
AGRESJA RELACJI	<ul style="list-style-type: none"> • Wykluczanie innych z grupy • Narzucanie innym swojej woli • Przedstawianie się w lepszym świetle
AGRESJA POŚREDNIA (CICHA)	<ul style="list-style-type: none"> • Świadome wyłączenie się z komunikacji • Ignorowanie • Przesadny brak zainteresowania • Robienie innym „głupich dowcipów”

2. Który rodzaj agresji występuje najczęściej? Proszę postawić cyfry od 1 do 4, aby wyrazić częstotliwość. 1 – najczęściej 4 – najrzadziej

Agresja werbalna

Agresja relacji

Agresja fizyczna

Agresja pośrednia

3. Jakie według Państwa są przyczyny zachowań agresywnych?

.....
.....
.....

5. Czy zgłaszaliście Państwo agresywne zachowania swojego dziecka nauczycielowi?

TAK

NIE

6. Kto wg Państwa powinien zająć się dzieckiem przejawiającym zachowania agresywne:

Rodzic

Nauczyciel/ wychowawca

Psycholog

Terapeuta pedagogiczny

7. Czy funkcjonowanie „Programu profilaktyki zachowań agresywnych u dzieci w wieku przedszkolnym” w Przedszkolu im. Zajączka Złocieniaszka w Złocieńcu uważają Państwo za potrzebne?

TAK

NIE

Dziękuję za wypełnienie ankiety

Opracowanie: Kamila Leszczyńska

SCENARIUSZE ZAJĘĆ

TEMAT: Co to jest złość?

Cele: zrozumienie uczucia złości

poznanie sposobów konstruktywnego radzenia sobie ze złością

Do przeprowadzenia zajęć potrzebne będą Ci: duże arkusze szarego papieru (3-5 szt.), kolorowe mazaki lub kolorowa kreda, papier rysunkowy, kredki.

Złość

Powiedz dzieciom, że dziś będziecie rozmawiać o złości. Spytaj, czy znają takie uczucie. Poproś, aby kolejno w kręgu dokończyły następujące zdanie: "Złoszczę się, kiedy.". Podkreśl, że wszyscy ludzie przeżywają to uczucie i że dzisiaj dowiecie się więcej na jego temat.

Gdzie mieszka złość?

Odrysuj na dużym arkuszu papieru sylwetkę dziecka (mogą być dwie – chłopiec i dziewczynka). Proś dzieci po kolei (lub ochotników) o pokazanie, w jaki sposób się złoszczą (tupią, robią groźne miny itp.), a następnie każde dziecko zachęć do umiejscowienia swojej złości na odrysowanym konturze człowieka poprzez pokolorowanie miejsc, gdzie mieszka złość (np. "ja pokolorowałam oczy, bo jak jestem zły to patrzę złym wzrokiem, marszczę brwi", "a ja zęby, bo szczerzę zęby" itp.). Możesz te komentarze dzieci dopisywać obok odpowiednich części ciała. Być może będą się pojawiały różne sposoby okazywania złości (np. inne u chłopców, inne u dziewczynek) - zwróć na to uwagę.

Można na rysunku dodawać również strzałki: na zewnątrz (np. przy krzyku itp.) i do wewnątrz człowieka (obrażanie się, albo gdy ktoś nie odzywa się gdy się złości) - w ten sposób dzieci mogą uświadomić sobie, że złość może mieć różne kierunki. Można się do tego odwołać przy następnym ćwiczeniu.

Jak można się złościć?

Podziel duży arkusz papieru na dwie części. Zapytaj dzieci, jakie sposoby złoszczenia się krzywdzą innych ludzi i zapisz te sposoby na czerwono po jednej stronie arkusza. Możesz spytać, jak dzieci nazwałyby takie zachowania lub powiedzieć im, że nazywa się je agresją.

Spytaj następnie, jak można się złościć, żeby nie krzywdzić innych i co można wtedy ze swoją złością zrobić. Sposoby podane przez dzieci zapisz zielonym kolorem po drugiej stronie arkusza (np. możemy biegać, śpiewać, komuś opowiedzieć o tym, co nas złości, narysować to itp.). Na zakończenie zaproponuj, aby każde dziecko narysowało najlepszy, jego zdaniem, sposób poradzenia sobie ze złością i wykonane rysunki powieście w sal.

Informacja dla nauczyciela

Złość jest naturalnym uczuciem, które przeżywają wszyscy i na pojawienie się którego nie mamy wpływu. Dlatego złość nie jest sama w sobie ani zła, ani dobra. Możemy mieć natomiast wpływ na to, co robimy, gdy czujemy złość. Sposoby wyrażania złości bywają różne i przynoszą różne konsekwencje. Niekonstruktywne sposoby wyrażania złości szkodzą albo nam samym (gdy tłumimy złość, obciążając nasz organizm i psychikę nie odreagowanym napięciem), albo innym ludziom (gdy w złości zachowujemy się wobec nich agresywnie). Konstruktywny sposób wyrażania złości pozwala ją otwarcie wyrazić lub odreagować, jednak w sposób, który nie robi przy tym nikomu krzywdy.

Autor scenariusza:

Hubert Czerniewski, psycholog

TEMAT: Jak sobie radzić z agresją i przemocą?

Cel: zwiększenie wrażliwości na krzywdę innych, wypracowanie skutecznych sposobów obrony oraz klasowych zasad i umów zapobiegających agresji i przemocy.

***Do przeprowadzenia zajęć potrzebne będą ci:** duże arkusze szarego papieru (3-5 szt.), kolorowe mazaki, rysunki "Jak się obronić?" i "Jak obronić kogoś?" dla każdego dziecka lub jeden na grupę dzieci, "Rysunkowe umowy" dla każdego dziecka.*

Wstęp

Powiedz, że będziecie dziś rozmawiać o sytuacjach, w których ktoś silniejszy robi krzywdę osobie słabszej lub grupa osób wyrządza krzywdę jednej osobie. Podaj przykłady takich sytuacji:

- za każdym razem, gdy Piotrek mówi coś głośno w klasie, dzieci się śmieją
- chłopcy chowają się przed Rafałem, żeby podczas przerwy nie wychodził z nimi na podwórko
- dziewczynki nie chcą się bawić z Weroniką, jeśli nie przyniesie im czegoś dobrego do jedzenia
- koledzy na każdej przerwie bawią się w popychanie Damiana

Po przedstawieniu każdej z sytuacji poproś dzieci o jej ocenę. Możesz zapytać, jak czuje się osoba krzywdzona i co sobie myśli. Spytaj też dzieci, jak nazwałyby każdą sytuację ("gdyby to był obrazek, to jaki miałby tytuł?"). Zapisz propozycje dzieci. W zależności od uznania możesz wprowadzić pojęcie "agresja" lub "przemoc".

Zaproponuj też, aby dzieci podały też przykłady podobnych sytuacji z własnego doświadczenia.

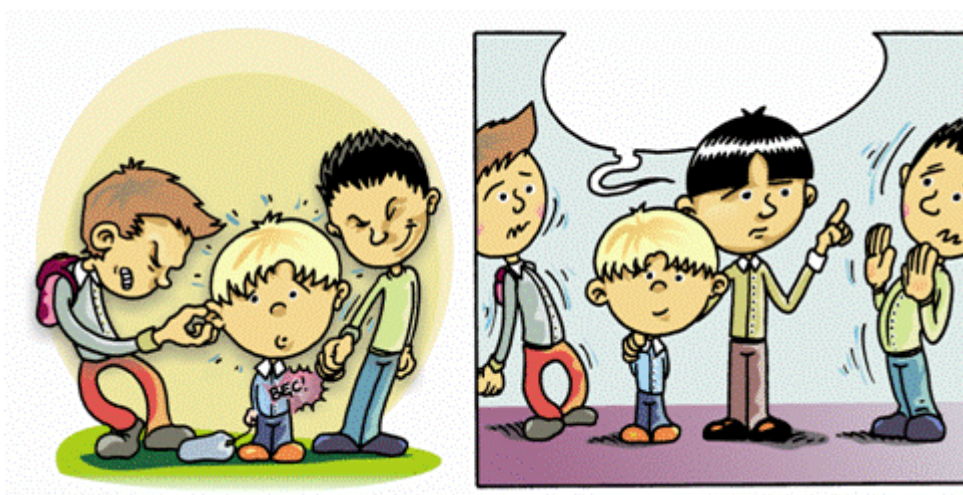
Rysunki komiksowe

Rozdaj dzieciom rysunki. W zależności od wieku i możliwości dzieci może to być praca samodzielna lub w grupach (oba rysunki dostaje każde dziecko, lub otrzymuje je grupa). Zacznij od zapytania dzieci, co przedstawiają rysunki.

Następnie poproś, aby do narysowanych "dymkach komiksowych" wymyśliły tekst:

- co mówi ktoś, kto broni drugiej osoby

co mówię ja, gdy sam się chcę obronić

Przeczytajcie i omówcie wspólnie propozycje dzieci. Zwróć uwagę, czy nie znalazły się wśród nich wypowiedzi agresywne - jeśli tak, wyjaśnij, dlaczego agresja nie jest najlepszym sposobem na obronę przed agresją (inni mogą się zemścić, możesz mieć potem problemy).

Podane propozycje możesz zapisać na dwóch plakatach z tytułami:

"Jak obronić kogoś?"

"Jak obronić siebie?"

Quiz

Powieś w widocznych miejscach w klasie trzy kartki z napisami: "Tak", "Nie" i "Nie wiem". Zadawaj dzieciom kolejno pytania quizu (możesz użyć wszystkich, lub tylko części z nich, w zależności od zainteresowania i aktywności dzieci) prosząc, aby odpowiadały na nie ustawiając się we właściwych miejscach. Zapytaj dzieci ze wszystkich grup, dlaczego tak właśnie uważają. Pozwól na dyskusję i ewentualną zmianę miejsca, gdyby ktoś zmienił zdanie.

- Czy to agresja, jeśli dwaj koledzy się biją?
- Czy powinno się śmiać, jeśli komuś coś się nie uda?
- Czy zawsze trzeba przeprosić, jeśli zrobię komuś krzywdę?
- Czy powinno się poprosić innych o pomoc, gdy ktoś mi dokucza?
- Czy wolno się bronić, gdy ktoś nas krzywdzi?
- Czy powinno się pomóc koledze, któremu inni dokuczają?
- Czy wolno się namawiać przeciwko innym dzieciom?
- Czy powiedzenie komuś, że koledzy mnie przezywają, to skarżenie?
- Czy wolno uderzyć kogoś we własnej obronie?
- Czy powinno się bawić z dziećmi, które stoją same na przerwie?

Nasze zasady przeciw agresji i przemocy

Poproś, aby korzystając z udzielanych podczas quizu odpowiedzi spróbowali wspólnie sformułować zasady i umowy, które mogą zapobiec agresji i przemocy w ich klasie. Zapisz te umowy na dużym arkuszu papieru. Zaproponuj, aby dzieci je podpisały (ty również to zrób) i powieś w widocznym miejscu w klasie.

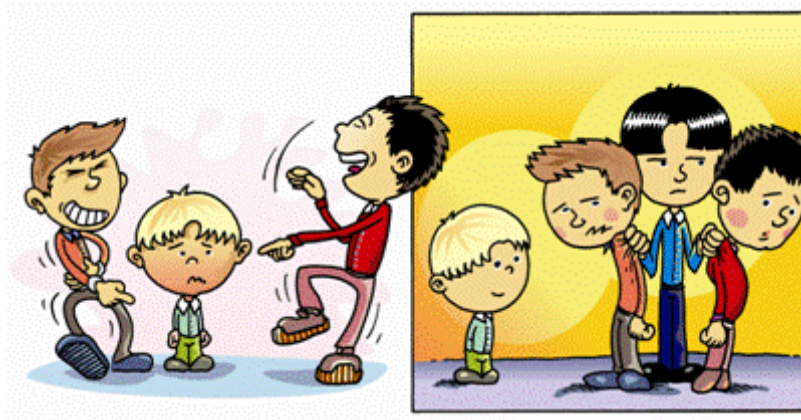
Zagadki

Na zakończenie rozdaj dzieciom "Rysunkowe umowy" i powiedz: "Ktoś prowadził podobne zajęcia dla młodszych dzieci, które jeszcze nie umieją czytać, nie zapisał więc tych zasad, tak jak ja dzisiaj dla was, tylko je narysował. Zapomniał je potem niestety podpisać i nie wiemy, na co dzieci się umówiły. Spróbujmy pomóc dzieciom zgadnąć, jakie to są zasady i umowy".

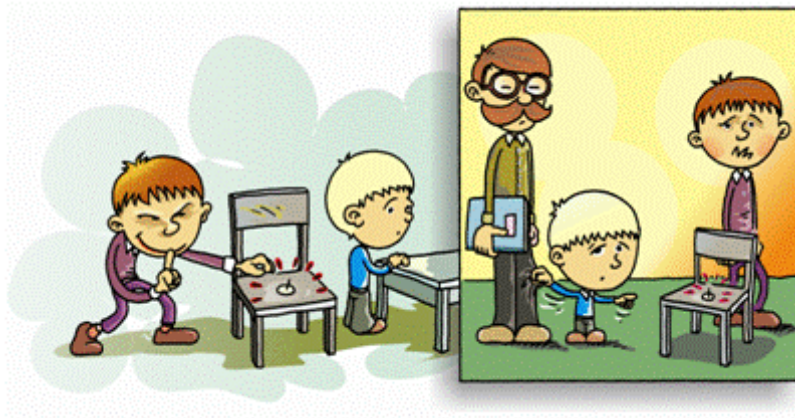
"Rysunkowe umowy" dzieci zabierają ze sobą do domu.

Rysunkowe umowy:

1. Pomagamy dzieciom, którym ktoś dokucza

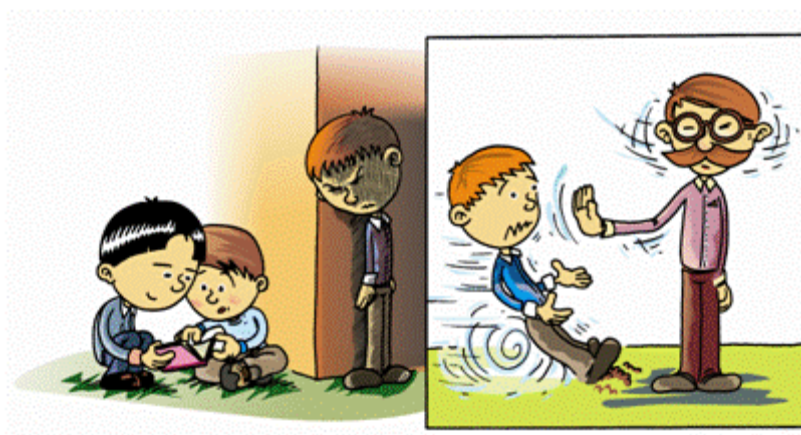
2. Prosimy o pomoc dorosłych, gdy ktoś nam robi krzywdę

3. Nie bijemy i nie przezywamy innych dzieci

4. Nie skarżymy, jeśli komuś nie dzieje się krzywda

5. Staramy się na siebie nie krzyżać i rozumiemy innych

(autor ilustracji: Hubert Ronek)

Autor scenariusza:
Hubert Czermierowski, psycholog

Scenariusz zajęć: „Przezwycięzam, opanowuję złość i agresję”

Forma pracy: zabawy przeciwko agresji

Cel: Kształtowanie umiejętności opanowania i przezwyciężania złości i agresji

Przebieg zajęć – udział dzieci w zabawach

- 1) „Walka o wyspę” – wszystkie dzieci klękają na macie i opierają się przy tym obiema rękami o podłogę. Próbuje wypchnąć się nawzajem poza granice wyspy, nie używając do tego ani rąk ani kolan, które muszą dotykać podłoża. Zabawa kończy się, gdy na wyspie pozostanie tylko jedno dziecko „zwycięzca”. Omówienie zabawy.
- 2) „Tak czy nie” – Dzieci szukają sobie partnera, który je denerwuje. Pary siadają naprzeciwko siebie, patrzą sobie w oczy i prowadzą rozmowę. Jedna osoba mówi wyłącznie „tak” a druga mówi wyłącznie „nie”. Głośność i tempo tej „rozmowy” należy potęgować aż do krzyku – inne słowa są niedozwolone. Po 3 minutach przerywamy zabawę głośnym sygnałem. Powtórka rundy ze zmianą ról. Omówienie zabawy.
- 3) „Gdy jestem wściekły to ...” – Dzieci dobierają się w sześciuosobowe grupy, otrzymują kartki i długopisy. Na kartkach zapisują co robią, gdy są bardzo zdenerwowane. Omówienie wszystkich propozycji zabawy.
- 4) „Bez złości mamy więcej radości”
Przy pomocy fantazyjnej opowieści dzieci mogą się nauczyć przejmować pozytywne, samodzielne instrukcje w przypadku narastających agresji, a ponadto analogicznie do nich wymyślać nowe, pasujące do własnej sytuacji. Prowadzący stwarza rozluźnioną atmosferę, a potem podaje polecenia:

„Dzisiaj polecisz w podróż samolotem marzeń i odwiedzisz nieznaną ci planetę. Teraz wtulasz się w miękki fotel, słuchasz odgłosów startującej maszyny... Warczenie silników jest coraz głośniejsze... Samolot odrywa się od ziemi... Po chwili dostrzegasz w oddali nowe planety... błyszczą się one i migoczą na czarnym niebie... Ziemia pozostaje w tyle... coraz mniejsza i mniejsza... Czujesz się lekki, jesteś już w kosmosie. Postanawiasz wylądować na następnej planecie, jesteś ciekawy, co tam się znajduje, co tam przeżyjesz, czy są tam dzieci, takie jak ty. Im bardziej zbliżasz się do tej planety, tym jest ona piękniejsza... przyciąga oczy jasnymi, przyjaznymi kolorami. Są tam domy, okrągłe i ciepłe, pomiędzy nimi kolorowe kwiaty i zielone krzewy. Wszystko jest takie spokojne i przyjazne. Twój samolot ląduje łagodnie... wysiadasz... biegniesz po miękkim, ciepłym podłożu... Ostrożnie podchodzisz do jednego z domów, zaglądasz przez okno... nikt cię nie zauważa... W domu tym jest grupa dzieci. Słyszysz właśnie, jak jedno dziecko mówi coś do drugiego, ale nie rozumiesz wypowiedzianych słów. Musiało to być coś nieprzyjemnego, bo widzisz, że dziecko, do którego były skierowane te słowa, jest coraz bardziej rozwścieczone... oddycha gwałtownie... zaciska dłonie w pięści... Ale spójrz, co się teraz dzieje? Dziecko to nagle zastyga w bezruchu. Zaczyna spokojnie

oddychać, głęboko nabiera powietrza do płuc i wydmuchuje je stopniowo, wdech, wydech, wdech, wydech... I zaczyna mówić, najpierw bardzo cicho, potem coraz głośniej i pewniej: Bez złości mamy więcej radości. A za każdym razem staje się coraz spokojniejsze i bardziej przyjaźnie nastawione do innych, a i to drugie dziecko uspokaja się... Widzisz, jak oboje się odprężają, zaczynają się uśmiechać, rozmawiają ze sobą, są spokojni i uprzejmi dla siebie... wszystko jest w porządku. Nikt nie widział cię zagląającego przez okno. Pochylasz się i skradasz z powrotem do samolotu. Mówisz do siebie: to był naprawdę świetny pomysł – bez złości mamy więcej radości – zapamiętam to sobie. Powtarzasz sobie to zdanie wielokrotnie, po cichu... i jeszcze kilka razy... Wsiadasz do samolotu i lecisz z powrotem na ziemię. Staje się ona coraz większa i piękniejsza. Jesteś znowu tutaj. Po cichu wypowiadasz zapamiętane słowa: bez złości mamy więcej radości, bez złości mamy więcej radości...”

Po zakończeniu tej niezwykłej podróży trzeba dać uczestnikom możliwość zastanowienia się i porozmawiania o uczuciach, które odczuwali. Na zakończenie zajęć dzieci wykonują prace plastyczne pod hasłem: „Nie jestem agresywny”.

Temat: "Dobre i złe emocje u dzieci".

Cel główny:

- kształcenie umiejętności wyrażania uczuć i emocji.

Cele szczegółowe:

- rozpoznawanie przyczyn wściekłości i agresji,
- opanowanie i przezwyciężanie negatywnych uczuć,
- rozumienie siebie i innych,
- budowanie poczucia własnej wartości i silnej osobowości,
- integracja grupy.

Metody pracy:

- słowna (rozmowa, wiersz, wyliczanka),
- oglądowa (pokaz),
- czynna (ćwiczenia praktyczne).

Formy pracy:

- indywidualna,
- zbiorowa.

Środki dydaktyczne:

- kartki z narysowanymi emocjami,
- kartki,
- kredki,
- gazeta,
- lusterko.

Przebieg zajęć:

1. „**Ramię przy ramieniu**”– wprowadzenie w dobry nastrój.

Dzieci stają w kole blisko siebie, ilustrując ruchem treść wyliczanki:

Stoimy ramię przy ramieniu

Możemy być wielcy w oka mgnieniu

Możemy być całkiem mali

Lecz nigdy nie będziemy sami!

Dzieci witają się wzajemnie przez podanie ręki.

2. Rozmowa o dziecku agresywnym

- *Co Cię najbardziej złości?*
- *Jak zachowuje się taka osoba, która jest zła?*
- *Kiedy Twój kolega Cię złości, w jakich sytuacjach?*
- *Gdy inne dzieci Cię złością to co wtedy robisz?*

Nauczycielka pokazuje obrazki: buzia uśmiechnięta, zła, smutna, płacziwa. Dzieci mają za zadanie właściwie nazwać uczucia widoczne na obrazkach, oraz zastanowić się czym poszczególne stany emocjonalne mogą być spowodowane.

Np. Radosna buzia jest wtedy, gdy mama jest blisko mnie.

3. „Mowa ciała”

Nauczycielka po cichu na ucho mówi dziecku jakiś stan emocjonalny – wystraszony, obrażony, wściekły, wesoły, smutny itd., który musi pokazać. Po demonstracji dzieci próbują odgadnąć, jakie uczucie zostało wyrażone.

Na koniec dyskutujemy:

- *Jakie uczucia są łatwiejsze do pokazywania i do rozpoznawania?*
- *Po czym można rozpoznać różne stany emocjonalne, np. że ktoś jest smutny?*

4. „Kiedy jestem wściekły”

Dzieci wypowiadają po kolei swoje imię i pokazują, co robią jak są wściekłe, np.

- *nazywam się Kasia, kiedy jestem wściekła, robię prawą ręką taki ruch jakbym chciała kogoś uderzyć;*
mam na imię Marcin, kiedy jestem wściekły, robię lewą nogą ruch kopnięcia kogoś.

5. „Lustreczko”.

Każde dziecko dostaje lusterko, ogląda swoją twarz. Po czym okazuje radość, uśmiecha się, następnie obserwuje swoją buzię w momencie jak jest zły.

Dzieci malują uczucia: swoją twarz jak wyglądają gdy są radośni, a jak wyglądają gdy są źli, itp. Następnie, kto chce opowiada, objaśnia swój obrazek w pierwszej osobie liczby pojedynczej. Nauczycielka chwali wszystkie dzieci, oraz zadaje pytanie:

- *Jaka buzia bardziej wam się podoba, uśmiechnięta czy zła? Dlaczego?*

6. Zabawa „Start rakiety”

W przewyciężaniu napięć może nam pomóc „Start rakiety”. Zaczyna się od tego, że dzieci:

- o bębnią palcami po blacie stołu, najpierw cicho i powoli, a potem coraz głośniej i szybciej;
- o uderzają płaskimi dłońmi o stół albo klaszczą również z natężającą siłą się głośnością i we wzrastającym tempie;
- o tupią nogami, także tutaj zaczynając cicho i powoli, a potem coraz głośniej i szybciej;
- o cicho naśladują brzęczenie owadów, przechodzące aż do bardzo głośnego wrzasku;
- o hałas i szybkość wykonywanych ruchów stopniowo wzrastają, dzieci wstają gwałtownie ze swoich miejsc, wyrzucają z głośnym wrzaskiem ramiona do góry – rakieta wystartowała.

Powoli dzieci znowu siadają na swoich miejscach. Ich ruchy uspokajają się, hałas przebrzmiewa, słychać tylko cichutkie brzęczenie owadów, które stopniowo zanika, aż wszystko ucichnie – rakieta znikła za chmurami.

7. Papierowa wojna

Dzielimy dzieci na dwie grupy. Każda zaznacza sobie takie samo pole walki. Na gwizdek każde dziecko zaczyna sobie formować z papieru kule i obrzucać się nimi nawzajem. Dzieci podnoszą kule i walka trwa dalej.

8. Zabawa palcami na plecach dziecka (**masaż relaksacyjny**) – wyciszenie dzieci.

*Tu płynie rzeczka – wzdłuż kręgosłupa z góry na dół rysujemy linię falistą
tędy przeszła pani na szpileczkach – szybko kroczyliśmy czubkami palców
wskazujących*

Tu stapały słonie – powoli kroczyliśmy płasko ułożonymi dłońmi

I biegły konie – szybko stukamy pięściami

Wtem przemknęła szczypraweczka, – poszczypujemy

zaświeciły dwa słoneczka – dłońmi zataczamy kółka

spadł drobniutki deszczyk – stukamy opuszkami palców

Czy przeszedł cię dreszczyk? – nagle gilgoczemy w kark.

Zajęcia opracowane przez:

Anna Wyczółkowska

TEMAT: Ta straszna Złość

CEL OGÓLNY: Wyrażanie złości za pomocą środków plastycznych

CELE SZCZEGÓŁOWE: poznanie przyczyn powstawania złości oraz wyrabianie umiejętności radzenia sobie z nią. Przedstawianie złości w sposób symboliczny. Poznanie techniki collage.

FORMA: indywidualna, grupowa

METODA: czynna i słowna

POMOCE: kartki papieru, kredki, klej

PRZEBIEG ZAJĘCIA:

1. Dzieci zajmują miejsca przy stoliku. Przed każdym dzieckiem leży biała kartka papieru.

Prowadząca zwraca się do dzieci:

- Pomyśl o tym co cię złości. Teraz weź jedną lub więcej kredek i narysuj swoją złość. Rysuj kreski dowolnym kolorem. Zrób to tak jak czujesz.

2. Po skończonej pracy nauczycielka ponownie zwraca się do dzieci.

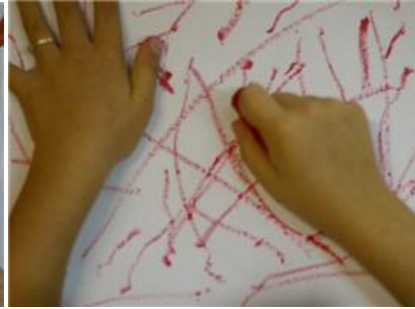
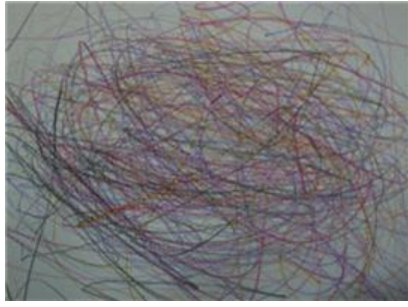
- Teraz każdy podrze swoją "złość" na drobne kawałki - dzieci wykonują zadanie.

- Nasza złość została zniszczona. Z kawałków układamy coś, co sprawi, że się uspokoimy. Niech każdy stworzy jeden pozytywny obraz.

Notatka nauczyciela: W pracach przeważał kolor: czerwony, niebieski, czarny.

Ruchy dłoni dzieci podczas tworzenia pracy były: dynamiczne, ostre. Powstające kreski: przerywane, koliste, ciągłe, przecinające się.

Autor: Ewa Baranowska

REFERATY DLA RODZICÓW

EMOCJE NASZYCH DZIECI

Złość i agresja u dzieci w wieku przedszkolnym

Już u dzieci w wieku przedszkolnym coraz częściej możemy spotkać się z przejawami zachowań agresywnych. Z czego takie zachowania wynikają? Dlaczego dziecko w przyływie złości zachowuje się agresywnie? Temat jest wart zastanowienia, gdyż agresja wśród dzieci i młodzieży jest zjawiskiem narastającym, procesem, który zaczyna się od drobnej dokuczliwości i szkodenia dobremu samopoczuciu innych, a może prowadzić nawet do ciężkich przestępstw.

Agresja często, lecz nie zawsze, jest sposobem wyrażania złości. Jest to każde zamierzone działanie – w formie fizycznej lub słownej – mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty, bólu.

Złość jest uczuciem (emocją), podobnie jak lęk, gniew, czy też smutek, do którego dziecko jak i każda osoba dorosła **ma prawo**. Dlatego złość nie jest samo

w sobie ani złe, ani dobre. Możemy mieć natomiast wpływ na to, co robimy, gdy czujemy złość. Złość potrafi szybko mijać, natomiast gdy jest podsycana może łatwo przerodzić się w akty agresji. Zatem **złość i agresja to nie to samo**, ale między jednym i drugim jest cienka granica, którą bardzo łatwo można przekroczyć.

Złość należy do tych emocji, którymi łatwo można się „zarazić”. Stan psychiczny dziecka bardzo szybko udziela się rodzicowi. Rodzic, który pozwoli się ponieść negatywnym emocjom, przegrywa, ponieważ sytuacja zamiast ulec poprawie, będzie się pogarszać i stawać coraz trudniejsza do opanowania.

Złosczenie się i umiejętność rozładowywania złości bez szkody dla innych jest bezcenną umiejętnością. Jeśli nie posiadają jej dorośli, to nie uczą jej swoich dzieci.

Dzieci już w przedszkolu skutecznie stosują takie formy agresji jak: bicie, krzyki, wulgaryzmy, przezywanie, niszczenie przedmiotów, obmawianie, arogancja, wykluczanie innych dzieci z grupy, buntowanie się przeciwko poleceniom dorosłych. Każde zachowanie agresywne ma swoje przyczyny i aby skutecznie mu przeciwdziałać należy przyjrzeć się skąd to zachowanie może się brać.

Czym może być agresja:

- reakcją na frustrację;
- gdy dziecko nie jest w stanie zaspokoić ważnych dla siebie potrzeb;
- wyrazem gniewu i obroną swojej własności (mój kolega, moja mama, mój samochód);
- konsekwencją wczesnodziecięcych przeżyć, np. bicia, ostrego karania, a także błędów wychowawczych dorosłych, np. nagradzanie za agresję, bo trzeba walczyć o swoje itp.;

- reakcją wyuczoną – dziecko uczy się agresji poprzez naśladowanie innych, ważnych dla niego osób;

- reakcją obronną na zagrożenie (obok ucieczki). Zagrożenie może być fizyczne, np. hałas, gorąco, tłok, inna agresja; lub psychologiczne: wyśmianie, upokorzenie, poczucie niesprawiedliwości;

- agresja dla samej agresji, celem jest zadanie bólu lub cierpienia sobie lub innym, wyrządzenie szkody;

- agresja „na niby”- zaspokojenie potrzeby zabawy, ustalenie ról do odegrania, np. różne walki, polowania, pojedynki. W tego typu zabawie dzieci widzą swoje niszczycielskie możliwości, uświadamiają sobie swoje uczucia, przeżywają je w bezpiecznej formie, nikogo nie ranią, a tylko próbują swoich sił.

Jeśli agresja jest wynikiem **frustracji**, oznacza to, że dziecko w toku działania zmierzającego do zaspokojenia swoich potrzeb napotkało na trudne do pokonania przeszkody. Stan ten wywołać może **gniew**, który zostaje skierowany na określone osoby lub rzeczy, przybierając postać ataku fizycznego lub werbalnego (**agresja**).

FRUSTRACJA → GNIEW → AGRESJA

Przyczyną frustracji może być:

- brak poczucia bezpieczeństwa
- brak zdobycia uznania, sukcesu
- brak kontaktów z rodzicami, rówieśnikami, nauczycielem
- potrzeba samodzielności, aktywności
- potrzeba uznania społecznego
- niesprawiedliwa ocena

Wobec dzieci zachowujących się agresywnie na tle frustracji należy ustalić, które potrzeby dziecka uległy blokadzie oraz rozważyć możliwość ich zaspokojenia.

Dziecko zmęczone, przestraszone, poniżone i odrzucane, nie jest w stanie osiągać np. sukcesów w nauce, bo odczuwa lęk i zagubienie. Aby zaspokajać potrzeby wyższego rzędu, w pierwszej kolejności musi się najeść, wyspać i odpocząć, aby poczuć się bezpiecznym. Potem ktoś mu musi pokazać, że jest osobą wartościową i akceptowaną. Jeśli nie zapewni się dziecku warunków do zaspokajania tych podstawowych potrzeb, dziecko będzie bronić się przed nakładającymi się na siebie problemami i choć na chwilę próbować je odepchnąć. Może to robić w różny sposób. Jedne dzieci, chcąc zwrócić na siebie uwagę, przyjmują rolę błazna w grupie, inne robią wszystkim na złość. Widoczne objawy agresji pojawiają się później i nigdy nie wiadomo, jak długo dziecko będzie znosić stan frustracji. Im dłużej go znosi i lepiej skrywa, tym wybuch agresji jest silniejszy.

Dzieci agresywne sprawiają dużo trudności, zarówno nauczycielom jak i rodzicom. Są one niezdyscyplinowane, naruszają zasady panujące w przedszkolu, negatywnie wpływają na swoich kolegów. Oddziaływania wychowawcze względem dzieci powinny prowadzić do kształtowania osobowości w taki sposób, aby dziecko **umiało nazwać**

swoje

odczucia

i świadomie potrafiło hamować agresję. Należy wyjaśnić dzieciom, że agresja należy do natury każdego człowieka i dzieci także mają prawo ją odczuwać. Ważne jest, jak sobie radzić z takimi uczuciami jak złość oraz jak postępować, kiedy inni wpadają we wściekłość.

Problem agresji to również problem nauczycieli przedszkolnych. Przedszkolak, który rano wkracza do sali i po chwili szuka partnera do walki, nie jest już niczym niezwykłym. Coraz częściej nawet drobne nieporozumienia kończą się rękoczynem, a na pytanie "Dlaczego uderzyłeś?" – słyszymy odpowiedź "Nie wiem".

W dzisiejszych czasach ma to związek także z **oddziaływaniem telewizji**. Dzieci uczą się przez **naśladownictwo** biorąc przykład z bohaterów ulubionych seriali lub kreskówek i nie ma dla nich znaczenia, czy są to osoby żywe czy fikcyjne. Wpływ telewizji na dzieci uzależniony jest m.in. od stosunku rodziców do tego problemu. Jeżeli rodzice nie ustalają dziecku reguł oglądania TV, nie oglądają jej razem z dzieckiem, nie rozmawiają o oglądanych przez dzieci programach, prawdopodobieństwo ulegania przez dzieci wzorcom prezentowanym przez TV jest większe. **Tak więc wybór programów dla dziecka nie powinien być przypadkowy.**

Dzieci uczą się agresji w domu, w szkole, na ulicy oraz ze środków masowego przekazu. Ludzie zmęczeni trudnościami codziennego życia, zgorzkniali, rozczarowani brakiem perspektyw bywają napięci, skłonni do wybuchów gniewu. Dzieci to widzą, uczą się także, że agresywne zachowanie bywa skuteczne. Dzieci uczą się nie na podstawie naszych słów lecz czynów. Pamiętajmy, że jesteśmy wzorami zachowań dla swoich dzieci!

Autor: Marta Cygan, psycholog, zespół Akademii Zdrowego Przedszkolaka

AGRESJA U DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

„Zachowania agresywne wydają się być najwyraźniej bardzo nieatrakcyjnym tematem. Ale również natrętnym, wręcz natarczywym, pojawiającym się każdego dnia na nowo problemem, który dotyczy innych, ale również bardzo szybko dotyka nas samych...”

Agresja... W dzisiejszym świecie, pełnym zróżnicowanych, bombardujących nas zewsząd bodźców, braku czasu i wszechobecnego pędu możemy ją spotkać wszędzie – w telewizji, sklepie, na ulicy, w pracy... Niestety także w przedszkolu. Osoby mające styczność ze środowiskiem przedszkolnym doskonale wiedzą o czym mowa – szczypanie, gryzienie, popychanie, kopanie, szarpanie, bicie, ciągnięcie za włosy, podstawianie nogi, ale także wyśmiewanie, przezywanie, drwienie, kłótnie, sprzeczki, prowokacje, przeszkadzanie w wykonywaniu pracy, niszczenie mienia... Z powyższymi przejawami agresji możemy mieć do czynienia już wśród tych najmłodszych. I mamy – są one bowiem wpisane w codzienność. To nie znaczy jednak, że mamy się na nie godzić czy przyzywać oko. Wspólnie musimy działać, aby tych sytuacji było jak najmniej.

Skąd u małych dzieci bierze się agresja? Na pewno nie pojawia się bez przyczyny. Małe dziecko, reagując agresywnie, zwykle o coś walczy – o własne bezpieczeństwo, o przywództwo, o terytorium... Z równym zaangażowaniem broni rzeczy, które w danym momencie są mu bliskie – ulubiony samochód, piękna lalka, którą akurat się bawi, nowo powstały zamek z klocków itp. Dziecko walczy także o wyrazy sympatii, zainteresowanie określonych osób, uzyskanie informacji czy też zwrócenie na siebie uwagi. Zdarza się, iż celem jest również przywódcza pozycja w grupie, która niewątpliwie będzie dawała dziecku możliwość wywierania wpływu na rówieśników. W momencie, kiedy chce coś uzyskać, a nie zna na to skutecznego sposobu – reaguje agresją. Postępując w ten sposób na dłuższą metę uczy się złych zachowań, zwłaszcza jeśli utwierdzi się w przekonaniu, że wówczas zdobywa to, na czym mu zależało – niezależnie czy to jest rzecz materialna czy chęć zwrócenia na siebie uwagi. Agresja rodzi się także z poczucia bezsilności, kompleksów, niskiego poczucia własnej wartości czy też z powodu niezaspokojenia podstawowych potrzeb dziecka. Zaspokojenie podstawowych potrzeb (bezpieczeństwa, miłości, uznania, poczucia własnej wartości) warunkuje dobre funkcjonowanie w grupie społecznej – kiedy zostaje to zaburzone, mogą pojawić się zachowania agresywne. Największy wpływ na zaspokojenie potrzeb dziecka ma oczywiście rodzina, a obok niej – przedszkole, grupa rówieśnicza, środowisko lokalne. Zdarza się też, że mamy do czynienia z trudniejszą formą agresji, jaką jest agresja patologiczna. Możemy o niej mówić wówczas, gdy nie odnajdujemy wyraźnych przyczyn zaistniałej sytuacji. Tłumaczy się ją zmianami chorobowymi, zmianami w mózgu czy też zaburzeniami nerwicowymi.

Nie jest możliwym uniknięcie przejawów agresji wśród małych dzieci. Wystarczy jedno agresywne dziecko, jedno zachowanie, a zaczynają się one powielać. Musimy zdać sobie sprawę z tego, że niejednokrotnie dziecko nie zna innych skutecznych środków komunikacji

i możliwości osiągnięcia zamierzonego celu. Dlatego tak ważne jest kompetentne i skuteczne reagowanie na agresję i ukazywanie dzieciom możliwości zawarcia kompromisu oraz wypracowanie innych sposobów radzenia sobie ze złymi emocjami.

Doskonale wiemy o tym, że agresywne zachowania pojawiają się nie tylko w przedszkolu. Również rodzice doświadczają tych przykrych sytuacji i to w trakcie różnych codziennych zajęć. Dlatego tak ważne jest wspólne podejmowanie działań nad zwalczaniem agresji – nie można przerzucać odpowiedzialności w całości na przedszkole ani na dom rodzinny. Przedszkole nie może odbierać rodzicom ogromnej roli jaką pełnią w tym procesie. Jest bowiem „tylko” jednym z miejsc, w których dziecko zdobywa doświadczenia i poznaje oraz uczy się modeli rozwiązań i zachowań. Jednak środowisko rodzinne ma w tym względzie swoją własną szczególną wartość, gdyż dziecko uczy się sposobów radzenia sobie z agresją i złością od najbliższych, zaufanych mu osób. I to właśnie te zachowania będzie powielać.

Z tego też powodu przedszkole może (i powinno) stanowić uzupełnienie działań i wysiłków rodzinnych, być partnerem dla rodziców. Różnie to jednak bywa z tym, kto pierwszy szuka kontaktu, kto pierwszy wyciąga rękę. Nie mniej jednak dla rozwiązania problemu zachowań agresywnych u dzieci niezwykle ważna jest dobra współpraca na linii przedszkole – rodzic.

Na wszelkie przejawy agresji musimy szybko i sprawnie reagować. Nie da się ich jednak całkowicie wykluczyć – co zresztą byłoby wręcz niewskazane. Pojawiające się w życiu dziecka stany napięcia, sytuacje konfliktowe, złość czy inne negatywne emocje są punktem do nauczenia się prawidłowych sposobów radzenia sobie z nimi i akceptowalnych społecznie reakcji. Dodatkowo zwiększają one intensywność pozytywnych przeżyć, gdyż radość dziecka z osiągniętego sukcesu będzie tym większa, im więcej trudności musiało ono pokonać w drodze do celu. Małe dziecko musi jednak zobaczyć i zrozumieć, iż zachowania agresywne są bezsensowne i mało skuteczne. Powinniśmy na każdym kroku dostarczać dziecku prawidłowych wzorów zachowań – spokojnych i opanowanych, aby dziecko przekonane było o ich skuteczności. Ponieważ istnienie sytuacji konfliktowych jest wpisane w naszą codzienność, musimy wyposażyć dziecko w umiejętność wspólnego pokonywania przeszkód i szukania rozwiązań korzystnych dla wszystkich. W kontakcie z agresywnymi dziećmi musimy nauczyć się prawidłowych reakcji na niewłaściwe zachowania. Musimy przyjąć strategię, w myśl której będziemy otwarcie mówić o uczuciach i emocjach – zarówno swoich jak i dziecka.

Bardzo ważne jest, aby w odpowiedni sposób budować komunikaty, które nie będą oceniały dziecka, a jego zachowanie. Nie mówmy zatem: „Jesteś zły”, „Jesteś niegrzeczny” – zamiast tego powiedzmy: „Bardzo mi przykro, że tak się zachowujesz...”, „Ranisz mnie, gdy...” itp. To pozornie mała różnica, która jednak dla dziecka ma duże znaczenie – nie przypisuje pewnych cech jemu samemu, a opisuje zachowania, które dziecko zastosowało i ich wpływ na nas.

Aby uniknąć zachowań agresywnych u swojego dziecka warto zastosować następujące wskazówki:

- stosowanie otwartej postawy wobec dziecka
- dobry przykład dorosłych, gdyż to od nas dziecko uczy się wzorów zachowań
- kontrola nad tym, jakie bajki, książeczki czy filmy ogląda nasze dziecko i skuteczne eliminowanie tych, które ukazują agresję
- stworzenie dla dziecka tzw. kącika relaksacyjnego
- wspólne słuchanie muzyki uspokajającej i relaksacyjnej
- czytanie bajek terapeutycznych
- wspólne spędzanie czasu
- dostrzeganie i chwalenie za pozytywne zachowania
- ustalenie z dzieckiem zasad – co wolno robić, a czego nie – i powracanie do nich w każdej sytuacji tego wymagającej
- nie odpowiadamy agresją na agresję
- dajmy dziecku możliwość wyrażenia się w różnych formach – plastycznej, ruchowej itp.
- rozmawiajmy i jeszcze... rozmawiajmy!

Na koniec rozważań chwila refleksji – musimy bowiem zdawać sobie sprawę, że każde agresywne zachowanie dziecka to tak naprawdę wołanie o pomoc. Dziecko, które dopiero uczy się prawidłowych relacji z innymi, woła o pomoc, gdyż nie potrafi sobie samo poradzić, a zaistniała sytuacja je przerasta. A że nie potrafi inaczej – reaguje w ten sposób. Dlatego to do nas – dorosłych – należy obowiązek, aby to wołanie usłyszeć i prawidłowo na nie zareagować. Musimy dziecko wysłuchać, zrozumieć i pomóc mu, a potem wspólnie wypracować prawidłowy wzór postępowania. Niezbędnym narzędziem stanie się tutaj rozmowa, jednak nie o charakterze oskarżającym, lecz z okazaniem zainteresowania i chęcią udzielenia pomocy.

Aby refleksja pozostała na dłużej – do przeczytania: **„Bajka nie tylko dla nauczycieli”**

„Był sobie pewnego razu chłopiec o złym charakterze. Jego ojciec dał mu woreczek gwoździ i kazał wbijać po jednym w płot okalający ogród, za każdym razem, kiedy chłopiec straci cierpliwość i się z kimś pokłóci. Pierwszego dnia chłopiec wbił w płot 37 gwoździ. W następnych tygodniach nauczył się panować nad sobą i liczba wbijanych gwoździ malała z dnia na dzień – odkrył, że łatwiej jest panować nad sobą niż wbijać gwoździe. Wreszcie nadszedł dzień, w którym chłopiec nie wbił w płot żadnego gwoździa. Poszedł więc do ojca i powiedział mu o tym. Wtedy ojciec kazał mu wyciągać z płotu jeden gwóźdź każdego dnia, kiedy nie straci cierpliwości i nie pokłóci się z nikim. Mijały dni i w końcu chłopiec mógł powiedzieć ojcu, że wyciągnął z płotu wszystkie gwoździe. Ojciec zaprowadził chłopca do płotu i powiedział: - Synu, zachowałeś się dobrze, ale spójrz, ile w płocie jest dziur. Płot nigdy już nie będzie taki, jak dawniej. Kiedy się z kimś kłócisz i mówisz mu coś brzydkiego, zostawiasz w nim ranę taką, jak w płocie. Możesz wbić człowiekowi nóż, a potem go wyjąć, ale rana pozostanie. Nieważne, ile razy będziesz przepraszał, rana pozostanie. Rana słowna boli tak samo jak fizyczna.”

Opracowała: mgr Katarzyna Stadnicka

Na podstawie: Gabriele Haug-Schnabel

„Agresja w przedszkolu. Poradnik dla rodziców i wychowawców”

OPOWIADANIA

Trudność dziecka: zachowania agresywne

Metafora: szczeniaczek Dino

Szczeniaczek Dino

Delikatne promienie słońca ogrzewały ziemię. Na trawie iskrzyły się kropelki rosy, które pod wpływem słonecznego ciepła unosiły się w górę tworząc na niebie błękitno- różowe obłoki. Ziemia pachniała świeżością taką, jakiej o innej porze roku, oprócz wiosny nigdy nie było. Z oddali dochodziły dźwięki bzyczących pszczołek, które nie zważając na nic, zajęte były zbieraniem nektaru z fioletowych, słodko pachnących fiołków.

Dzień wprost wymarzony na zawody.

Na polanie robiło się coraz gwarniej, wszyscy rozmawiali tylko o zbliżającym się wyścigu. Kto w tym roku zwycięży, kto będzie pierwszy?

Szczeniaczek Dino też brał udział w zawodach. Bardzo lubił się ścigać. Był przekonany, że to on będzie najlepszy, przecież w biegach, urządzanych z rodzeństwem, zawsze wygrywał.

Biegacze ustawili się na linii startu, kogutek Kurek dał sygnał do rozpoczęcia wyścigu.- Paf!

No i zawodnicy ruszyli. Na początku wszyscy biegli razem, nikt nikogo nie wyprzedzał.

Przecież do pokonania, był taki długi odcinek trasy, aż do wysokich dębów. Tylko Szczeniaczek Dino, nie myśląc o długości, wystartował z całych sił. W głowie miał tylko jedną myśl – chcę być pierwszy.

Biegł i biegł, aż zaczęły go boleć łapki. Ostre kamyczki wbijały mu się boleśnie w poduszeczki. Nie zważał jednak na to, nic nie jest w stanie mu przeszkodzić, liczy się tylko zwycięstwo. Gdy tak biegł nie patrzył na nikogo, rozpychał się łokciami, popychał kolegów - to przecież rywale, zagrażają mi- myślał szczeniaczek.

W końcu wszyscy pozostali w tyle. Nie, nie wszyscy. Przed Dino była jeszcze kotka Kiki – ona może mi przeszkodzić w zwycięstwie- pomyślał mały piesek. Podbiegł do kotki

i popchnął ją z całej siły. Kiki upadła. - A niech sobie leży, ja muszę być pierwszy. Nie

dostrzegł, że Kiki płacze, a z jej kolana sączy się czerwona strużka krwi.

Wreszcie meta. Zwycięstwo, Dino najlepszy! Cieszył się, skakał.

Zobaczył wprawdzie, że inni wcale nie mają radosnych min - No i dobrze, pewnie mi zazdroszczą- pomyślał szczeniaczek. Gdy tak sam radował się wygraną nie zauważył, że nikogo już nie ma, że wszyscy już dawno poszli do swoich domów.

Został sam na polanie. Nagle spojrzął w niebo. – Ojej, jakie ciemne i ciężkie te chmury, pewnie zaraz będzie padać. Dobrze, że w czasie biegu była ładna pogoda- rzekł szczeniaczek.

Ledwie to powiedział, gdy z nieba spadł rzęsy deszcz - aj i grzmi, boję się burzy, a mama tak daleko. Co ja teraz zrobię? Trudno, przecież potrafię szybko biegać, trzeba uciekać do domu.

Deszcz padał coraz mocniej, nagle niebo przecięła ostra błyskawica, rozległ się huk To nadchodziła potężna burza.

- Do domu jeszcze daleko, co ja zrobię? Martwił się coraz bardziej szczeniaczek. Nawet łzy pojawiły się w jego, czarnych jak węgielki, oczach.

- O to przecież domek Kiki, może u niej znajdę schronienie? Nie, na pewno mnie nie wpuści.

Byłem dla niej taki niedobry.

Akurat Kiki w tym momencie zerknęła przez okno i zobaczyła, zmokniętego Dino. Nie zastanawiając się wcale, szybko otworzyła drzwi i wpuściła wystraszonego szczeniaczka do środka.

- Chodź do mnie, przeczekaś burzę, a jak się rozpogodzi wrócisz do swojego domu - powiedziała kotka.

- Naprawdę mogę? - spytał niepewnie Dino.

- Pewnie - odpowiedziała kotka.

- Ale ja zrobiłem ci krzywdę - powiedział szczeniaczek i spuścił głowę.

- To prawda, było mi przykro, ale wybaczam Ci - odparła na to kotka.

- Dziękuję – odrzekł zawstydzony piesek.

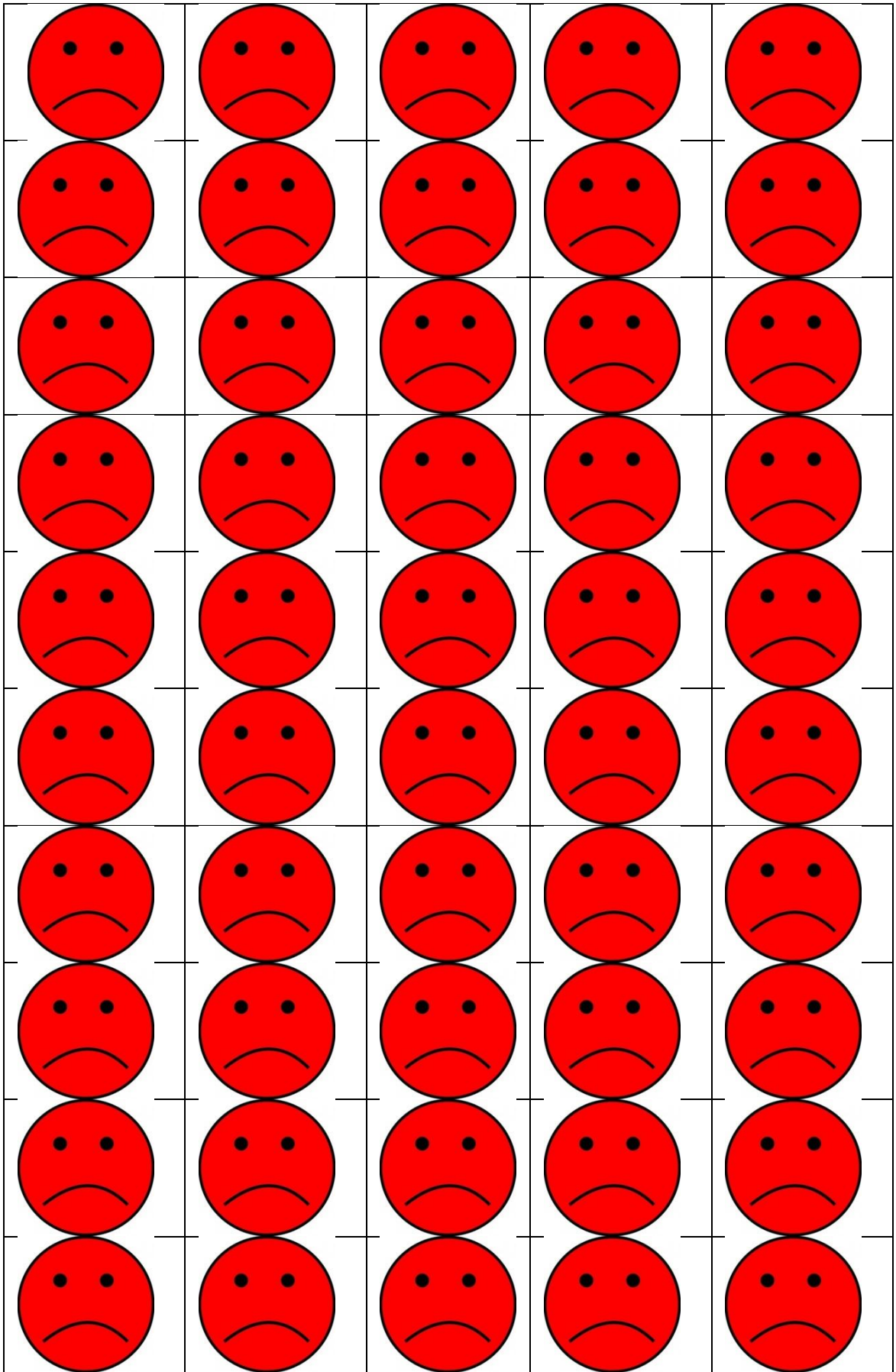
Gdy tylko burza ucichła, Dino wrócił do swojego domu. Nazajutrz przyjechał do Kiki na rowerze.

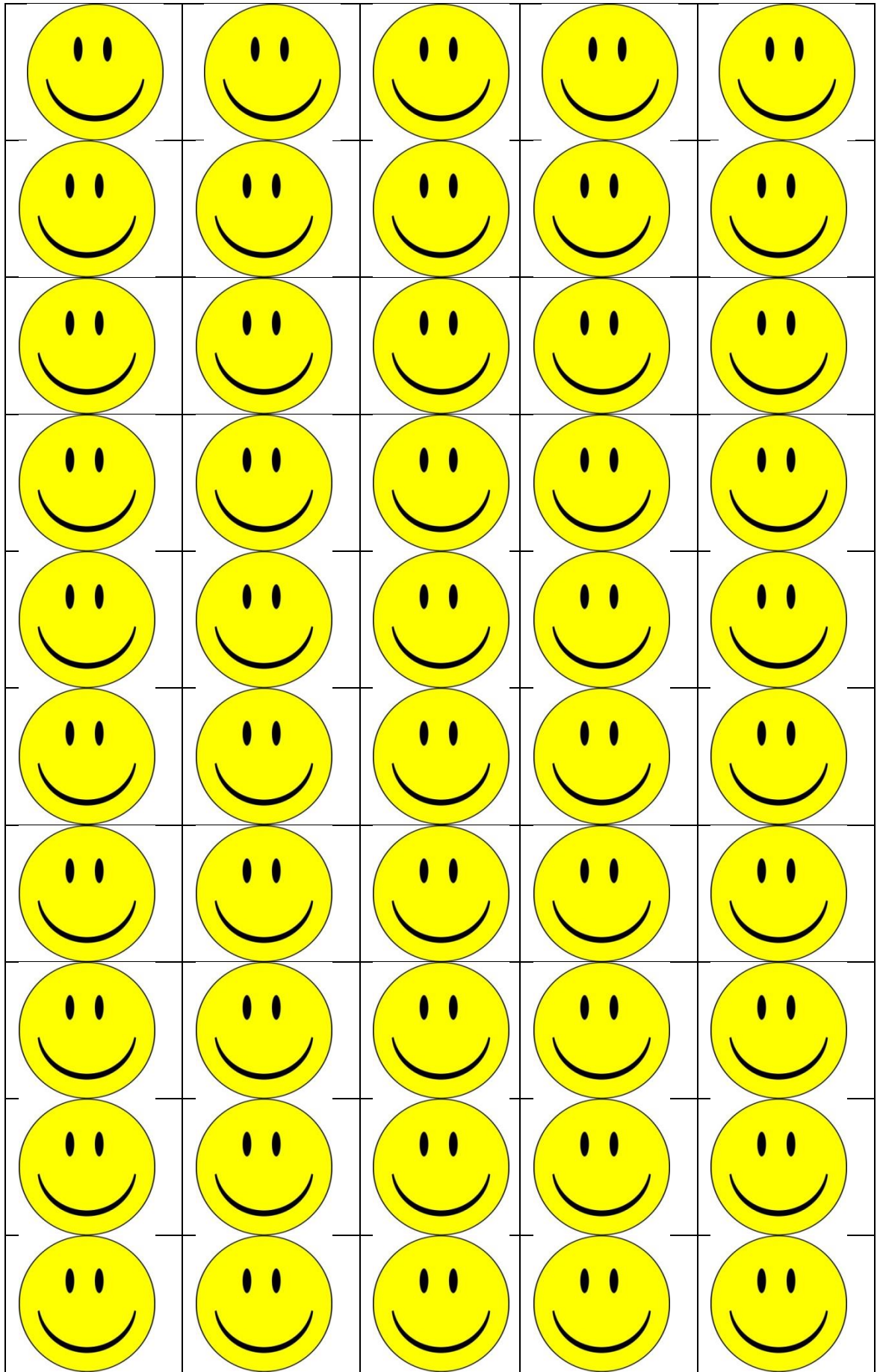
- Pościgamy się?

- Pewnie! – krzyknęła radośnie kotka.

I razem pojechali do bukowego lasu na swoich lśniących, wspaniałych rowerkach.

MATERIAŁY DO ZAJĘĆ

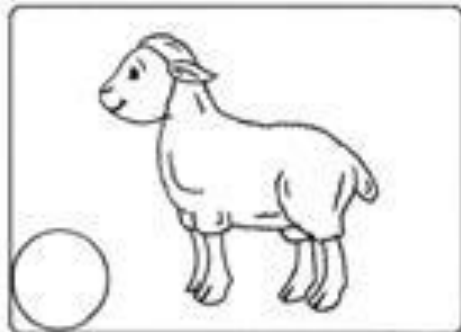
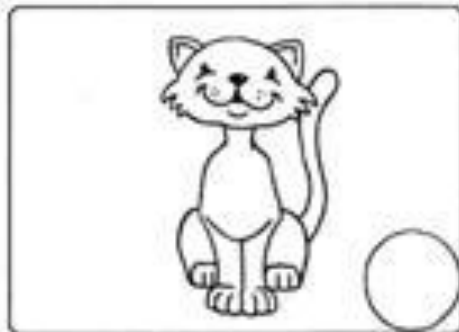
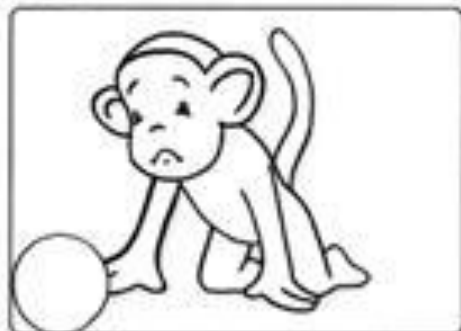
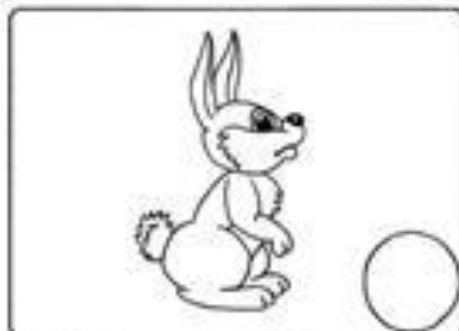
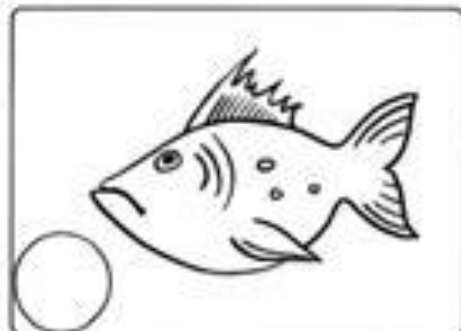
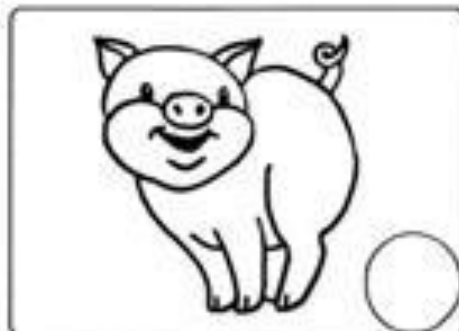
Narysuj, które zwierzątko jest wesole a które smutne.

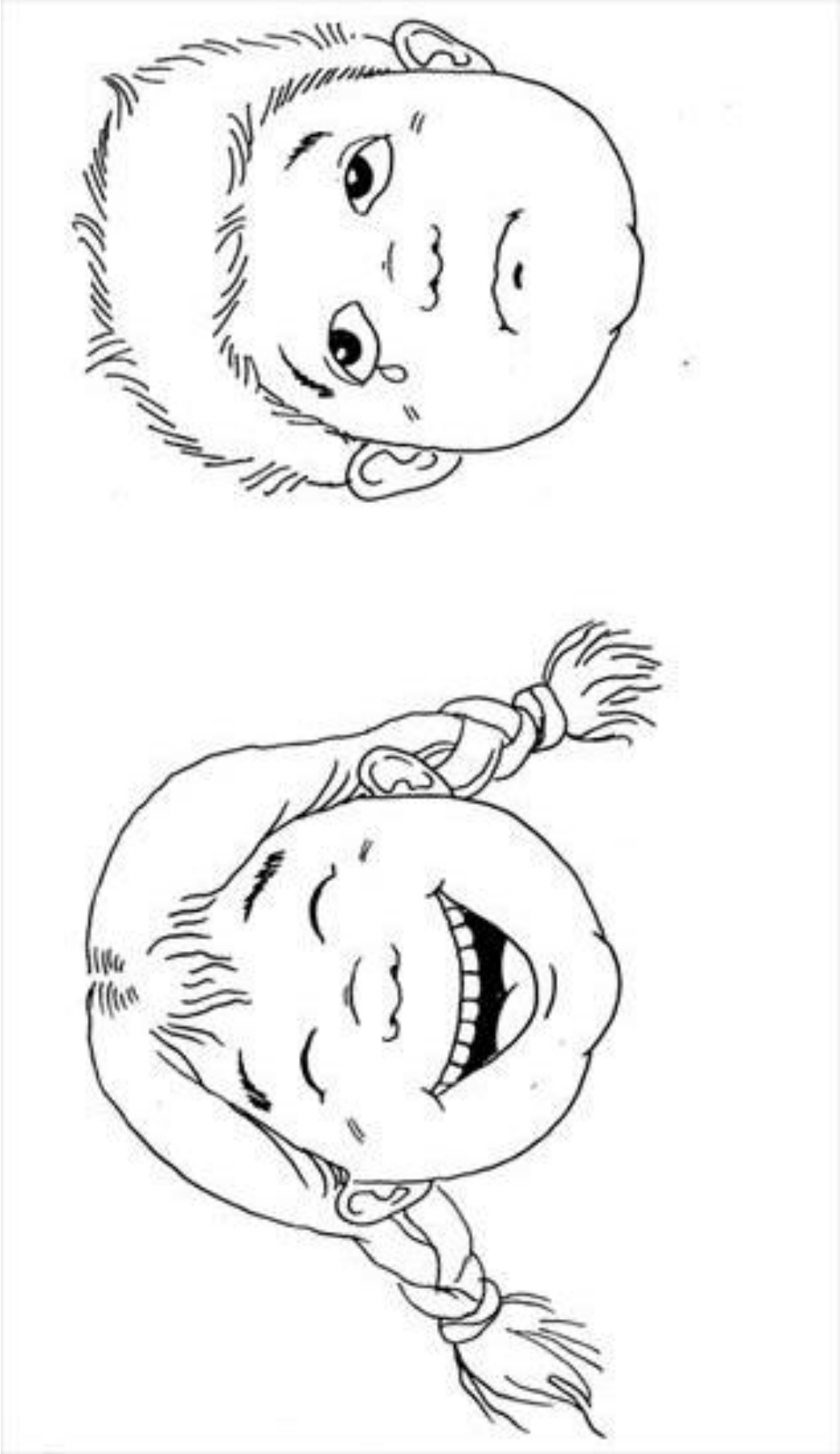

wesołe

smutne

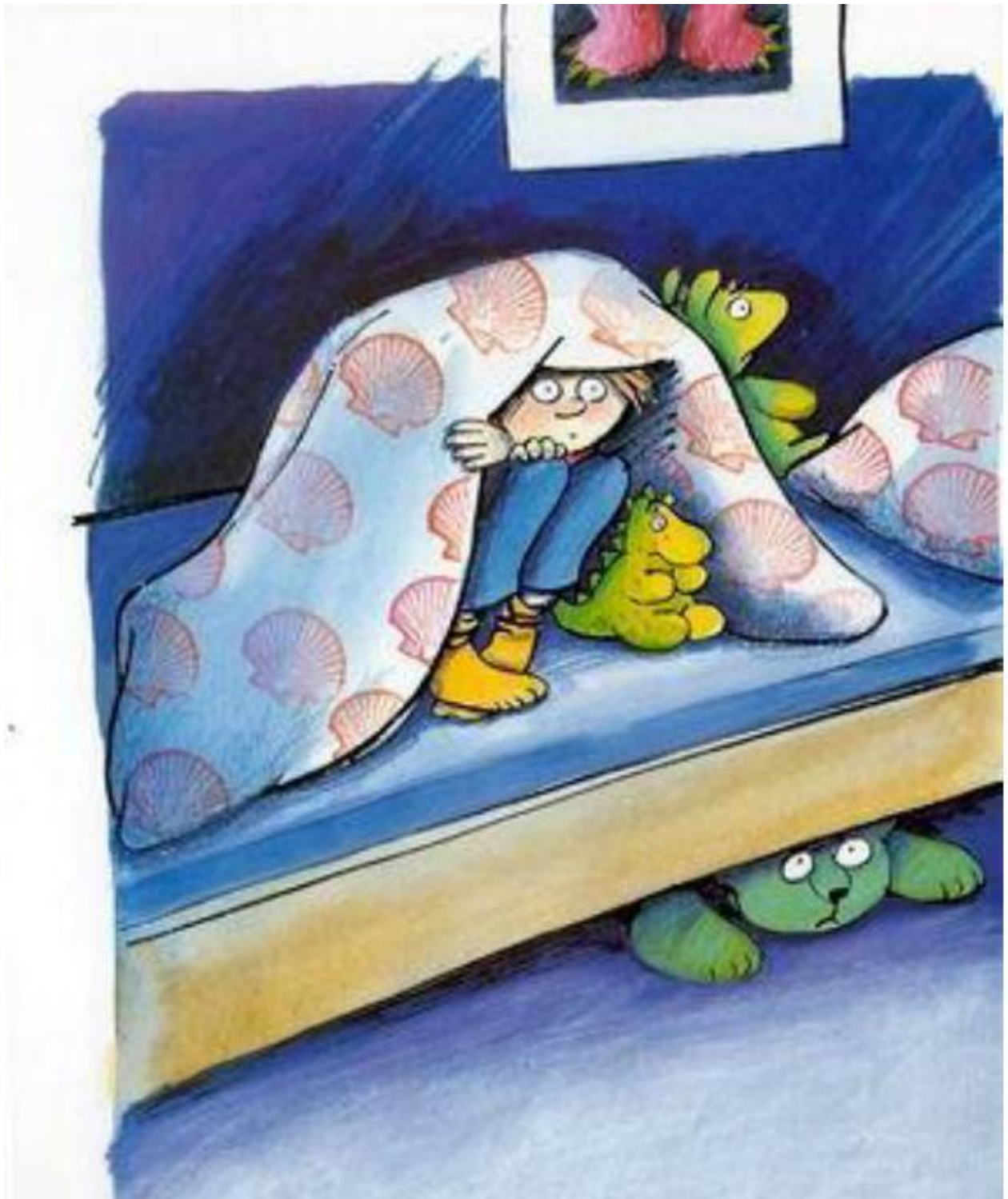

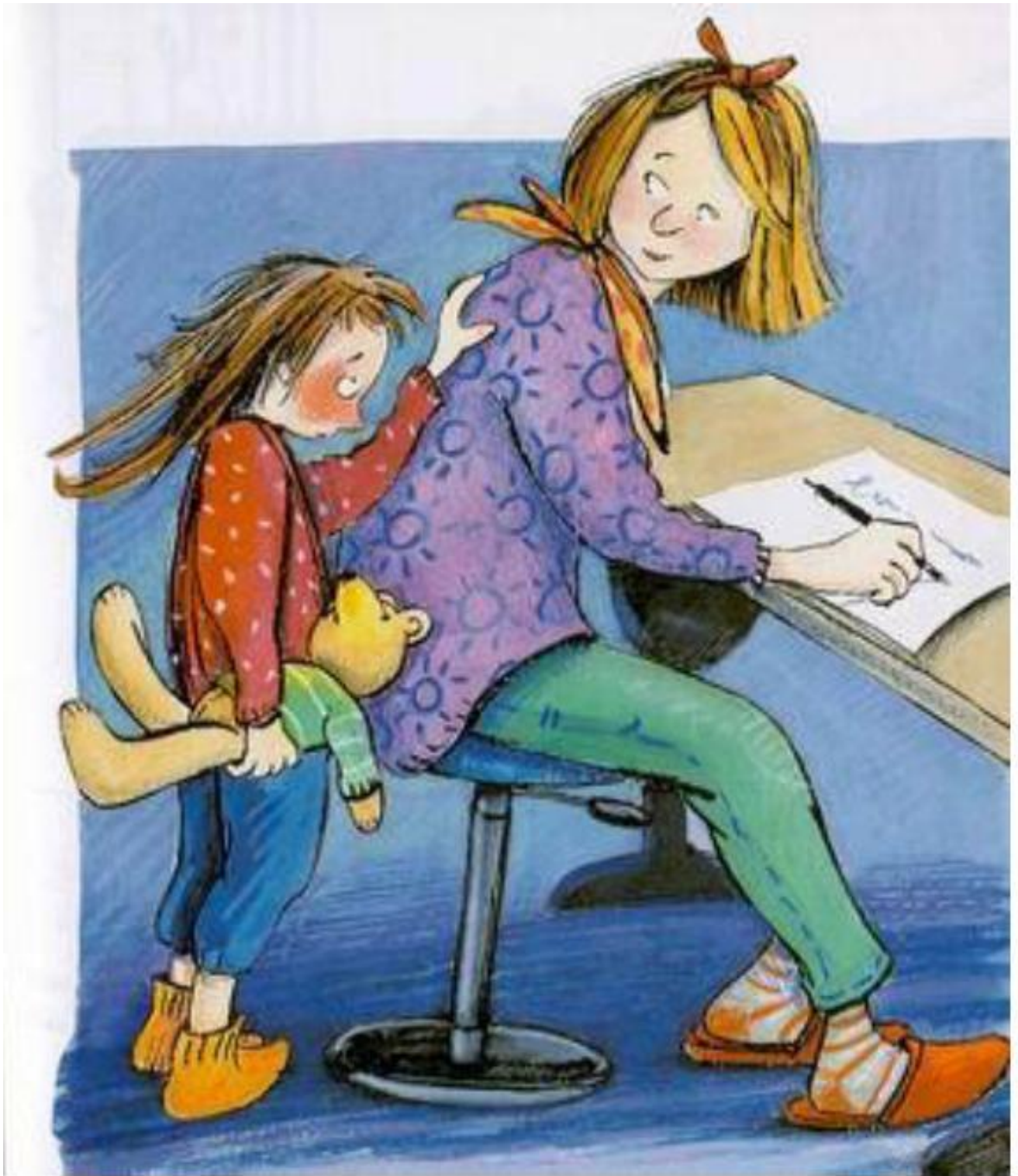

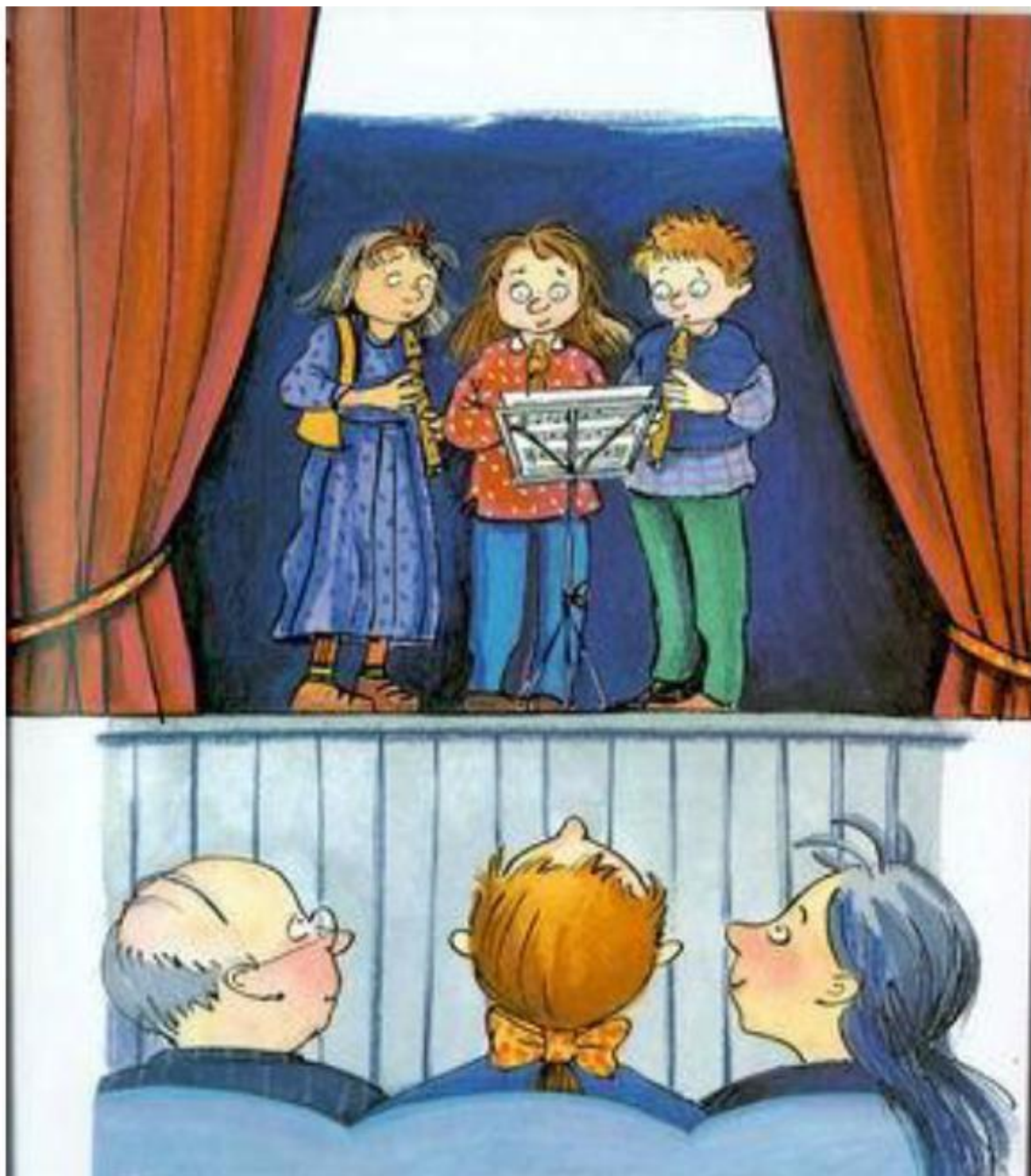

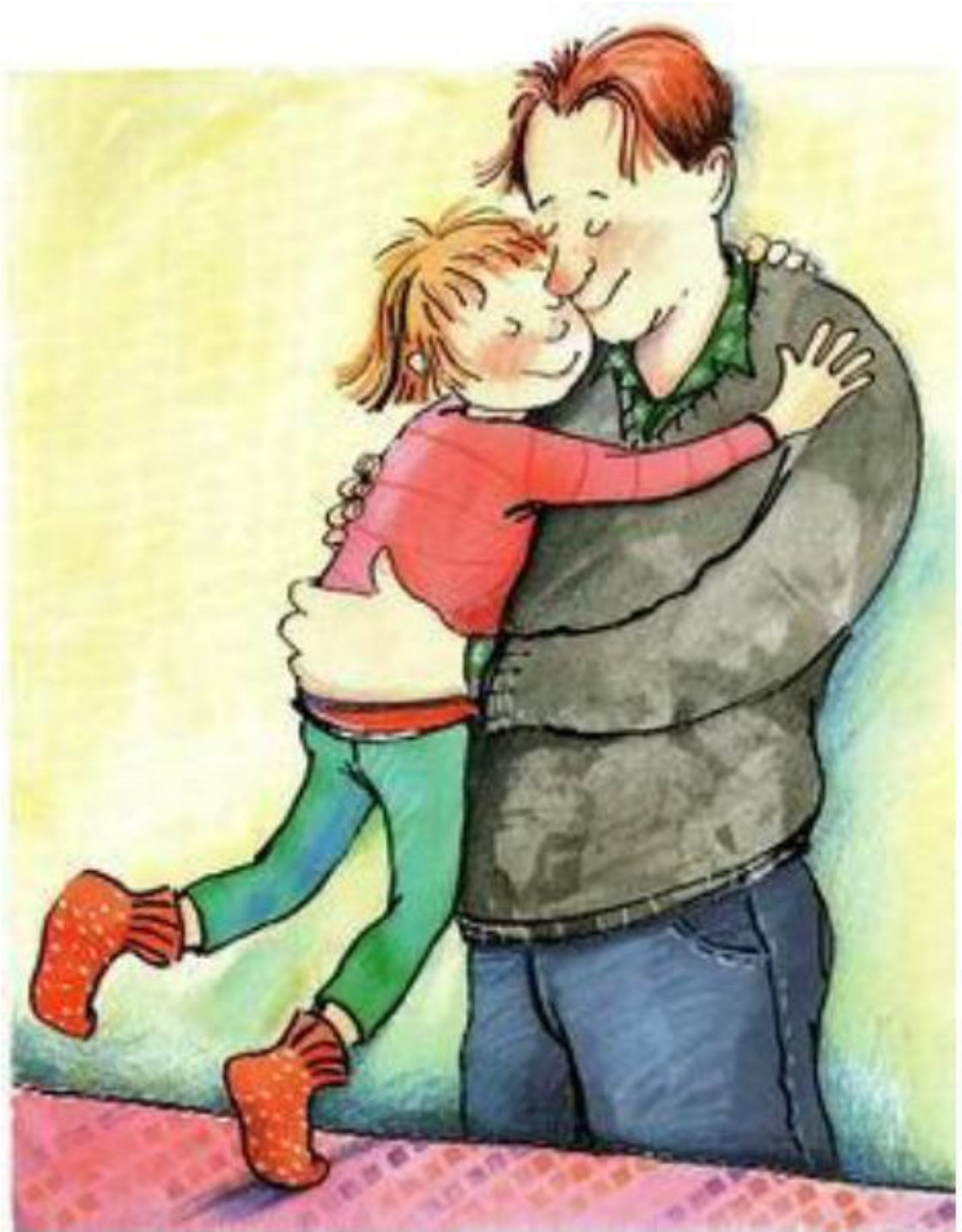

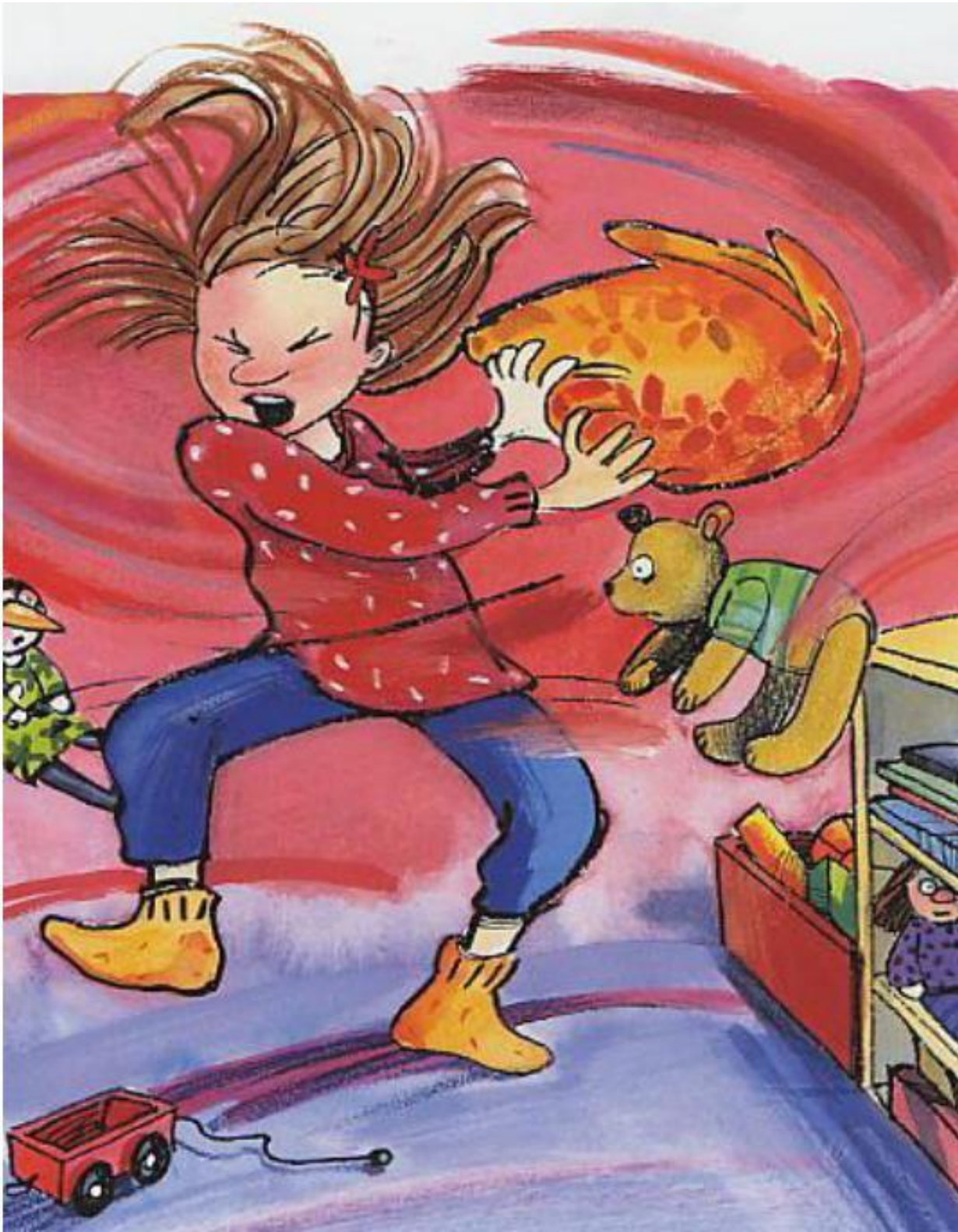

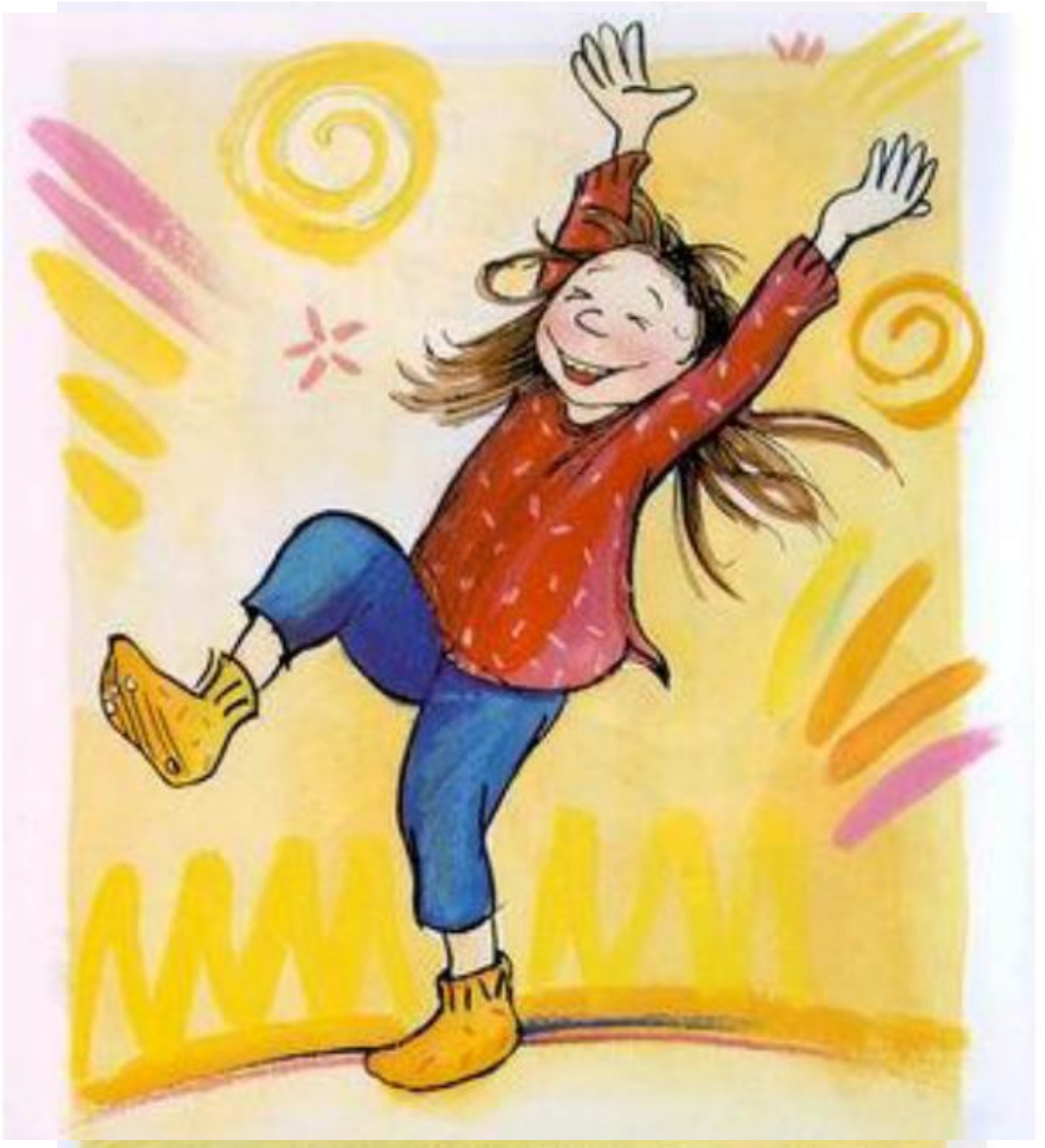

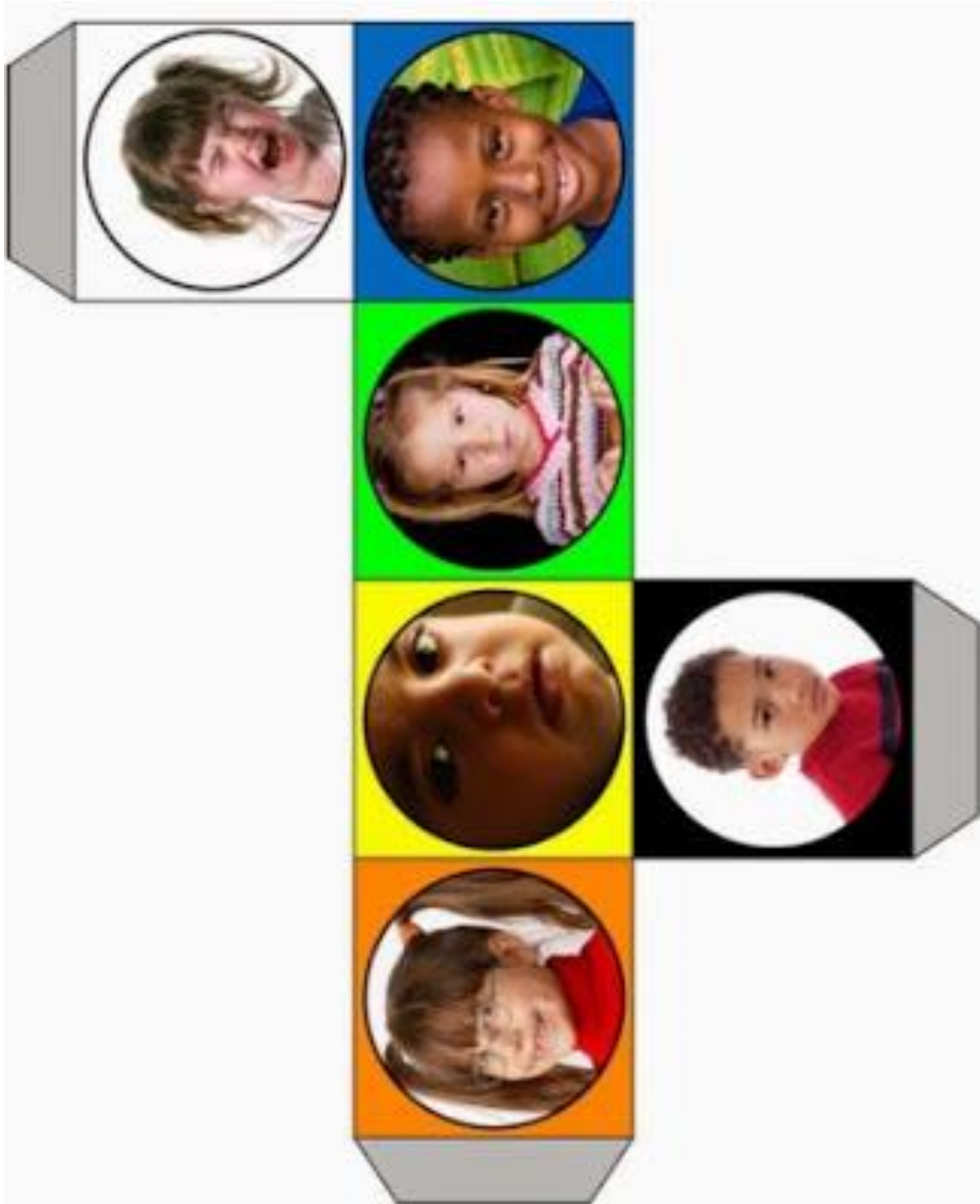

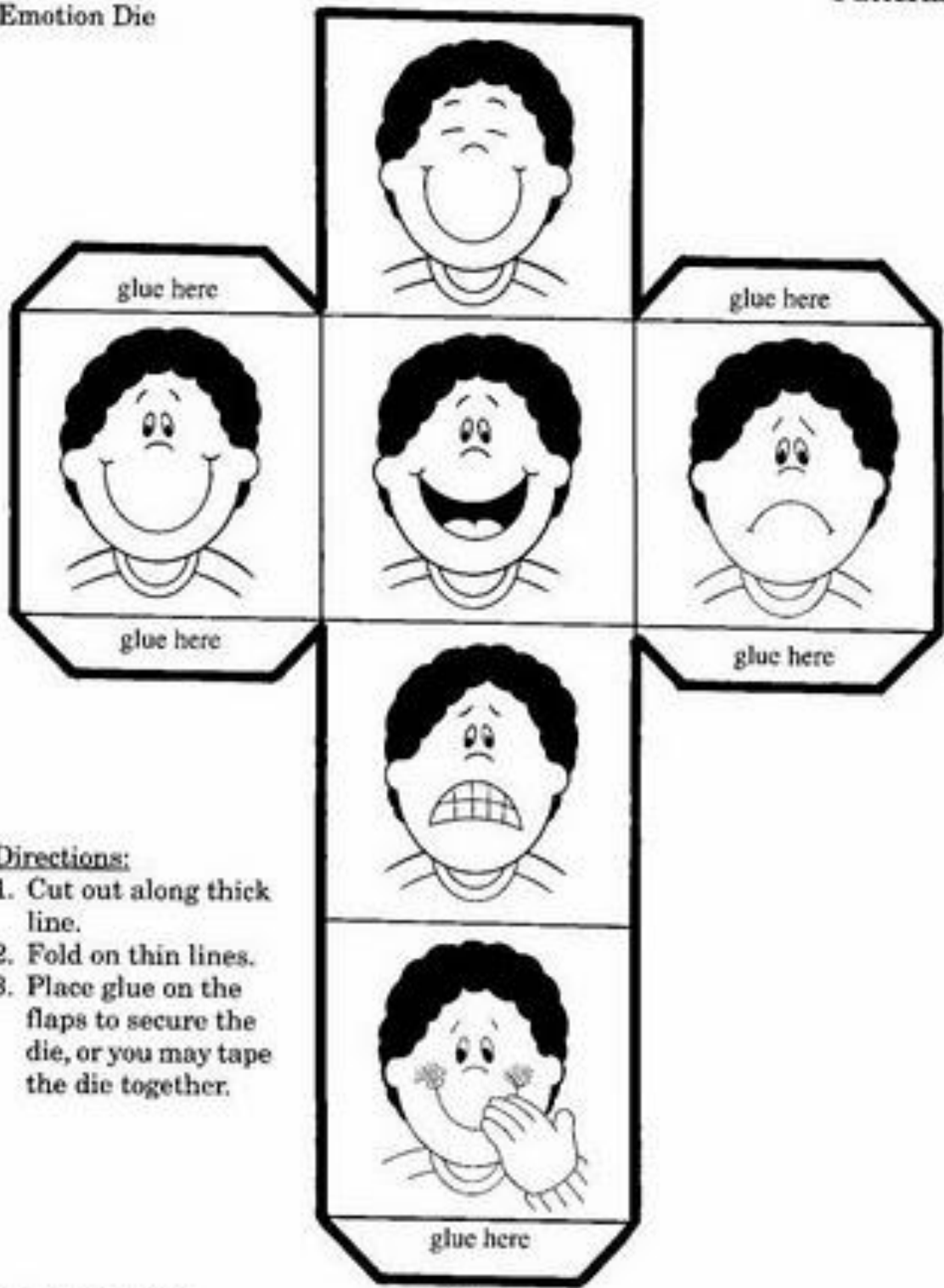

Emotion Die

Patterns

Directions:

1. Cut out along thick line.
2. Fold on thin lines.
3. Place glue on the flaps to secure the die, or you may tape the die together.